

EDIFICII, AVERI ȘI FUNDAȚII ȘCOLARE ÎN DIOCEZA GRECO-CATOLICĂ DE GHERLA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1856-1868)

Ciprian RIGMAN*

Prezentul studiu își propune să ilustreze, prin interogarea documentului de arhivă, condiția materială a învățământului elementar românesc din perimetrul Episcopiei Greco-Catolice de Gherla, în primele două decenii ale existenței sale. După o primă secvență dedicată profilului general al învățământului elementar confesional, cu accent pe reglementările de ordin legislativ, discursul istoric se va concentra pe aspectele de natură materială, absolut vitale în funcționarea școlilor confesionale românești: starea edificiului școlar, inventarul său intern și, mai cu seamă, sursele de finanțare ale procesului de instrucție.

Starea generală a învățământului confesional greco-catolic din Transilvania între revoluția pașoptistă și instaurarea dualismului austro-ungar

Perioada cuprinsă între revoluția pașoptistă și impunerea dualismului austro-ungar a fost una de mari mutații socio-economice și politice în cadrul societății românești ardelenene, marcate de evenimente cu impact major: eliberarea socială și împrăștierea țărănilor, abolirea discriminării politice a națiunii române prin recunoașterea statutului său de egalitate cu fostele națiuni privilegiate (maghiarii, sașii și secuii), obținerea autonomiei confesionale prin apariția celor două mitropolii românești, cea greco-catolică în 1853 și cea ortodoxă în 1864, creșterea ponderii numerice și consolidarea instituțiilor și societăților de cultură, apariția unor fundații și fonduri bănești românești și creșterea numerică a intelectualității românești¹. În absența unei nobilimi și a unei burghezii puternice, paliere sociale prezente în mediile ungurești și săsești din Transilvania, purtătorii de cuvânt ai neamului românesc vor fi intelectualii, ce se ridică deasupra masei țărănești, care trăiesc în mijlocul acesteia sau în strânsă legătură cu ea. Dispariția șerbiei va deschide calea unei emancipări naționale profunde, identificabilă atât în îmbunătățirea condiției economice a satelor românești, cât și în progresul școlii naționale. Comunitățile rurale românești, eliberate acum de apăsătoarele obligații iobăgești, întrețin prin propriile puteri, fără niciun ajutor din partea statului, nu numai administrația satească, constituită din jude, jurați, consilieri, notarul comunal și collectorul de taxe, nu numai biserica și slujitorii săi, preotul, cantorul, feții, ci și școala elementară confesională, fie ea ortodoxă sau greco-catolică. Începuturile

---

* Liceul Teoretic „Liviu Rebreanu” Turda; e-mail: ciprianrigman@gmail.com.

¹ Retegan 1994, p. 5.

școlii confesionale au ridicat probleme deloc facile pentru comunitățile rurale românești, depășite prin ridicarea unui edificiu școlar, înzestrarea lui cu mijloace de învățământ, angajarea unui învățător și salarizarea acestuia².

Putem vorbi, fără teama de a greși, de un progres vizibil față de perioada prepașoptistă, atunci când satele românești, apăsate de greutatea sarcinilor iobăgești față de domnii de pământ, au mult prea puține resurse economice și mult prea puțină energie pentru a se preocupa de progresul școlii elementare. De multe ori, nici episcopii români, fie ei greco-catolici sau ortodocși, nu au întreprins, în perioada anterioară Revoluției de la 1848-1849, acțiuni decisive pentru îmbunătățirea stării învățământului sătesc, în afara publicării unor ordinațiuni și reglementări venite dinspre forurile superioare civile. Principalul deziderat al episcopilor a fost să obțină de la aristocrați cât mai multă porție canonică pentru preoții români, idealul lor major fiind să nu aibă preoți săraci sau parohii vacante pentru o lungă perioadă de timp. Decretele imperiale din anii 1816, 1823, 1824, 1840 și 1841 au încercat să reglementeze problema învățământului elementar și implicit recomensele materiale ale învățătorilor:

„[...] în toate comunele să se dea gratis loc de școală românească și material pentru construirea localului, iar pentru întreținerea dascălului să se taie din proprietatea Domnului de care ține satul pământ arabil de zece câble și loc de fânaș de șapte care și jumătate de fân sau să li se stabilească un salariu fix”³.

În pofida acestor dispoziții imperiale, ierarhii români, în sarcina cărora a căzut punerea în practică a acestor reglementări legale, fie n-au putut, fie au neglijat problema școlii elementare confesionale. În privința stării școlii românești inferioare din perioada anterevoluționară este sugestiv exemplul oferit de Blaj, reședința episcopilor uniți din Transilvania, care, în anul 1843, nu avea o școală elementară pe măsura cerințelor timpului, ci doar una în care cantorul catedralei episcopale, Gheorghe Gruia, predă băieților și fetelor puțin scris, citit și noțiuni rudimentare de aritmetică⁴. Nu este mai puțin adevărat că în prima jumătate a secolului al XIX-lea atenția Blajului s-a îndreptat spre progresul școlii normale, a liceului românesc și a seminarului confesional, neglijând într-o anumită măsură școala elementară.

Sub aspectul legislației școlare, organizarea învățământului în Imperiul Austriac s-a bazat, până la Legea Thun, din octombrie 1849, pe *Nova Ratio Educationis Publicae*, din anul 1806, prin care s-au fixat diferitele tipuri de școli: școala primară (școala vernaculară sau națională), școala gramaticală cu trei clase, gimnaziul cu cinci clase, liceul cu șapte clase, academia de doi ani și universitatea de cinci ani⁵. Funcționa, de asemenea, și o școală intermediară între cea primară și gimnaziul inferior (sintaxa), așa-numita „școală normală” sau „norma”. Școala normală era o instituție permanentă, o școală elementară superioară, și derula un proces de învățământ mai amplu, predându-se limba maternă, limba latină, limba

---

² Retegan 2004, p. 17.

³ Albu 1971, p. 11.

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 16.

germană, geografia, istoria, geometria, economia și agronomia⁶. Trecerea prin școala normală nu conferea niciun titlu și nu oferea dreptul la nicio funcție, avea trei clase (mai târziu, patru) și prin absolvirea ei se intra mai ușor în gimnaziu. Elevii școlilor normale erau recrutați din rândul absolvenților școlilor elementare sătești. După 1849 s-au înființat și alte tipuri de școli aproape egale în grad și pregătire cu cele normale, școala trivială (capitală sau centrală), care până în 1855 avea trei clase, iar după această dată patru⁷. Alături de școlile menționate, mai existau așa-numitele „școli de vecernie” sau „de duminică”, în care tineretul de 13-15 ani recapitula noțiunile însușite în cadrul școlii elementare și învăța rugăciunile, problemă foarte importantă, pentru că cei care nu știau rugăciunile uzuale nu se puteau cununa.

După anul 1850 se constată o adevărată avalanșă asupra școlilor românești de toate gradele, devenite dintr-o dată neîncăpătoare pentru mulțimea tinerilor români care doresc să-și amelioreze condiția socială prin intermediul instrucției. Tinerii români se îndreaptă atât spre școlile românești mai înalte din Blaj, Brașov, Năsăud, cât și spre liceele romano-catolice susținute de către stat, cu limba de predare maghiară, din Cluj, Târgu Mureș, Alba Iulia și, nu în ultimul rând, spre școlile evanghelice săsești, greu accesibile înainte de 1848, care ofereau marele avantaj al învățării limbii germane⁸. Mijlocul secolului al XIX-lea aduce cu sine o creștere semnificativă a păturii educate românești. În lumea rurală întâlnim preoți, învățători, notari, iar în mediul urban crește numărul funcționarilor, profesorilor, clerului superior și liber profesioniștilor, în special categoria dinamică a juriștilor români. Lipsa finanțării din partea statului pentru școlile românești, fie ele elementare sau superioare, este suplinită de constituirea a nenumărate fonduri și fundații bănești particulare organizate în jurul episcopilor români, umilelor biserici sătești și, ulterior, în jurul Astei sibiene⁹. Aceste fundații asigură întreținerea școlilor, acordă burse de studiu și sprijină inițiativele culturale românești. Tot mai multe comunități rurale își constituie mici fundații materiale proprii, devin membre ale Astei, acordă burse, participă la conscripții naționale, întrețin școli elementare confesionale unite sau ortodoxe. Îmbunătățirea situației materiale a satului românesc a oferit un impuls puternic progresului școlar la nivel inferior, mai ales după 1850, când fostele sate iobăgești românești înființează singure sau câte două-trei laolaltă o modestă, dar dinamică, rețea școlară¹⁰. Progresul școlar în Transilvania istorică este evidențiat și de numărul școlilor românești elementare care crește de la 691 în 1840-1844 la 1483 în 1865. Cantitativ, evoluția este una semnificativă, dar sub raport calitativ sunt ușor sesizabile greutățile inevitabile ale începutului, evidențiate de faptul că marea majoritate a unităților școlare înființate după tumultul revoluționar din 1848-1849 sunt înjghebări modeste, cu excepția vechilor școli din satele fostelor regimente de graniță, a celor de pe Pământul

---

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Retegan 2004, p. 17-18.

⁹ Retegan 1994, p. 6.

¹⁰ *Ibidem*, p. 6-7.

Crăiesc și a celor din perimetrul așezărilor urbane sau din marile sate românești¹¹. De asemenea, nu exista un suport material bine conturat, drept garanție de stabilitate sau dezvoltare sustenabilă. Multe școli nu aveau învățători calificați, remunerația dascălească era mică și aveau o școlarizare limitată la lunile de iarnă, coroborată cu o frecvență scăzută a elevilor. Satele românești nu dispuneau de bunuri comunale care să fie donate școlii și întrețineau singure școala și dascălul, biserica și slujitorii săi, dar și oficialii administrației comunale. În ceea ce privește învățătorul, preferințele comunității rurale se îndreaptă, de cele mai multe ori, spre oameni din sat, în special cantorii bisericilor, care cer mai puțină plată, dar sunt mai slab pregătiți.

În primele decenii de după revoluție, parohiile ortodoxe și greco-catolice solicită autorităților statale pământuri arabile și fânațe pentru porțiile canonice, sprijinirea învățătorilor români cu bani din casele alodiale și acordarea unor clădiri erariale nefolosite pentru școli. În unele locuri, precum în Dej, asemenea cerințe și-au găsit rezultatul așteptat¹². Se constată, după cum am mai precizat, o creștere semnificativă a numărului de școli românești, atât a celor ortodoxe, păstorite de mâna de fier a episcopului Andrei Șaguna, de la 282 în 1844, la 367 în 1851 și la 691 în 1858, cât și a celor greco-catolice, de la 409 în 1840 la 767 în 1865¹³. Apar acum școli unite în sate majoritar ortodoxe, precum în zona Sibiului, Făgărașului și Hunedoarei, sau școli ortodoxe în satele majoritar greco-catolice, precum în zona Munților Apuseni. De asemenea, se înființează școli românești elementare în satele mixte româno-maghiare sau româno-germane.

În privința jurisdicției școlare, monopolul de sorginte medievală exercitat de Biserică asupra învățământului în perioada anterioară revoluției va fi înlocuit de un condominiu Biserică-stat asupra educației. În această perioadă jurisdicția școlară supremă o are statul prin organismele sale, pentru ca în perioada regimului liberal de după 1860 rolul să se inverseze în favoarea Bisericii, mai cu seamă după desființarea Ministerului Cultelor și Învățământului. Din păcate, nici Biserica și nici statul, care își disputau controlul asupra învățământului după 1849, nu preiau asupra lor greutatea întreținerii materiale a învățământului primar. Paupera biserică românească nu poate susține financiar școala primară și mai săracă, cu care se identifică în plan spiritual. Întreținerea școlii și a învățătorului va cădea pe seama comunităților sătești, care se preocupă, în măsura posibilităților, de ridicarea școlii, de renovarea edificiului școlar, de asigurarea mijloacelor de învățământ și de plata învățătorului.

În perioada neoabsolutistă (1849-1860), dubla jurisdicție a Bisericii și a statului în domeniul școlar se transpune în practică prin prerogativele instituțiilor ecleziastice în ceea ce privește problemele interne ale școlilor (procesul de instrucție, educație, disciplină) și prin prerogativele autorităților civile (juzi comunali, comisari cercuali, Guvernul, Ministerul Cultelor și Învățământului din Viena) în privința organizării externe a școlilor și asigurarea necesităților lor materiale. Ministerul Instrucțiunii coordona și controla procesul de învățământ atât

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² Retegan 2004, p. 19.

¹³ *Ibidem*, p. 21.

în școlile publice finanțate de către stat (cele romano-catolice), cât și în școlile private înființate de persoane sau instituții particulare, între care și Biserica. Controlul ierarhiei ecleziastice asupra școlii elementare se exercita prin statutul de deplină autoritate spirituală a episcopului, prin poziția de inspector școlar a protopopului districtual și prin funcția de director al școlii exercitată de parohul local.

Guvernarea neoabsolutistă va impune o anumită ordine în învățământ prin introducerea unor reglementări severe ce aveau ca element central înființarea de școli elementare în fiecare sat. Prin diferite dispoziții statale, adoptate în cursul anilor 1857-1858, se instituie principiul obligativității frecventării școlii pentru copiii între 6 și 12 ani și se stabilesc pedepse pecuniare de până la 2 florini în cazul părinților care, după toate stăruințele dascălilor, preoților și juzilor sătești, continuau să manifeste reticență în trimiterea pruncilor la școală¹⁴. Prin ordinațiunea gubernială din 13 octombrie 1857 se delimitau foarte clar competențele Bisericii și statului în privința sistemului de învățământ primar, în sensul în care derularea procesului didactic și disciplina școlară reprezentau apanajul Bisericii, în timp ce aspectele legate de necesitățile materiale ale școlilor populare cădeau, mai cu seamă, în sfera de activitate a autorităților politico-administrative. De asemenea, prin textul respectivei ordinațiuni, se solicita preturilor depunerea tuturor eforturilor pentru ridicarea de edificii școlare în comunitățile bisericesti unde acestea lipseau, se reglementa durata anului școlar și a vacanțelor semestriale, nefiind permisă întreruperea cursurilor didactice pentru un timp îndelungat și nici restrângerea actului de instrucție la lunile de iarnă, se impunea o conscriere anuală a tinerimii de vârstă școlară, se solicita utilizarea manualelor „cu toată scumpătatea”, se cerea preoților o atentă supraveghere asupra școlilor și desfășurarea regulată a orelor de cateheză și se solicita autorităților politice locale și preoților identificarea acelor metode prin care să se pună capăt indolenței părinților în a-și trimite pruncii la școală¹⁵.

În 8 mai 1858, printr-o nouă ordinațiune a Guberniului transilvan, se va introduce instituția inspectorilor școlari mireni (reprezentanți ai părinților) în școlile populare. Acești inspectori școlari civili, aleși din rândul credincioșilor gospodari și cu mai multă știință de carte, reprezentau, alături de preotul-paroh și judele comunal, personalul abilitat să se îngrijească de starea școlii și de bunul mers al procesului de învățământ¹⁶. Normativele statale în privința învățământului elementar continuă cu dispoziția gubernială din 25 octombrie 1858, al cărei text se referă la imperativul ridicării clădirilor școlare și la dotarea lor cu mijloace de învățământ, dar și la aspectele economice ale desfășurării procesului de instrucție (susținerea materială a școlii și remunerația dascălilor). Respectiva directivă gubernială pleca de la considerentul că principala condiție pentru un proces de

¹⁴ Reteșan 1994, p. 17; Lazăr 2002, p. 34; Dan 2012, p. 29.

¹⁵ *Amicul Școlii*, 1860, p. 75-77 - din pricina faptului că periodicul menționat, aflat în colecția Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, este legat într-un corpus fără identificarea exactă a numerelor tipărite pe parcursul anului 1860, nu suntem în măsură să oferim cititorilor numărul periodicului din care s-a extras informația, ci doar paginile la care poate fi regăsită aceasta.

¹⁶ *Amicul Școlii*, 1860, p. 77-78; Reteșan 1994, p. 17; Bojor 2002, p. 82.

instrucție de calitate era ridicarea unui local școlar în cadrul fiecărei comunități și dotarea acestuia cu mijloace de învățământ și cu o bază materială suficientă și stabilă. Directiva gubernială afirma caracterul confesional al învățământului elementar, principiu în virtutea căruia școlile trebuiau înființate și sprijinite material de către comunele bisericești, autoritățile politico-administrative (preturile) fiind obligate să colaboreze îndeaproape cu organele bisericești și școlare locale (vicarul, protopopul, preotul, dascălul, inspectorul școlar civil) în privința ridicării edificiului școlar și susținerii materiale a procesului de instrucție. Ordinațiunea identifica și o serie de surse de venit pentru asigurarea suportului material al școlilor elementare confesionale: cedarea unor terenuri comunale în favoarea lor, acordarea unor ajutoare bănești din casele alodiale și din lăzile bisericilor, înființarea unor fonduri și fundații școlare și impunerea unei taxe școlare anuale sau săptămânale (4-5 creșteri de prunc școlar) asupra sătenilor, dar această din urmă măsură doar în condițiile în care nu existau alte surse de venit școlar sau cele existente nu erau suficiente. Dispoziția gubernială atingea și problema remunerăției dascălești, al cărei quantum continua să depindă de gradul de prosperitate al satelor și de puterea tradiției locale. Totuși, în vederea ameliorării situației materiale a învățătorilor, Guberniul sugera comunelor bisericești delimitarea, în folosul dascălilor, a unor loturi arabile, livezi, grădini de legume și suprafețe forestiere. De asemenea, se încerca impunerea principiului conform căruia dascălul trebuia să primească, prin contractul de salarizare semnat cu satul, o leafă suficientă „pentru acoperirea lipselor celor mai neapărate”, această remunerăție, odată fixată, neputându-se reduce, ci doar spori¹⁷.

Cu scopul de a impune o anumită stabilitate la nivelul corpului didactic inferior, în 5 ianuarie 1859 este emisă ordinațiunea gubernială cu privire la scutirea de obligațiile militare a învățătorilor numiți definitiv în posturile lor. Conform textului acestei ordinațiuni erau scutiți de miliție toți învățătorii primari și secundari, precum și cei adjuncți, în condiții legale clar stabilite: trebuiau să poată proba, pe baza decretului emis de Ordinariatul sau Consistoriul diecezan, faptul că erau numiți definitiv într-un post didactic la o școală sistemizată și puteau să-și confirme calitatea de învățător prin diplome legale, care să certifice absolvirea a patru clase într-o școală normală sau capitală. Prevederile acestei ordinațiuni urmau să-și producă efectul până la finele anului 1861, moment în care autoritățile apreciau că vor funcționa suficiente institute pedagogice (preparandii) pentru pregătirea dascălilor. Din acel moment singurii dascăli scutiți de obligațiile de natură militară urmau să fie cei cu studii complete preparandiale¹⁸.

De altfel, lipsa acută de dascăli calificați pentru școlile elementare confesionale determină frecvent intervenția autorităților ecleziastice centrale și locale pe lângă dregătorii civile în speranța scutirii de serviciul militar a învățătorilor români. Îndeobște, erau scutiți de militărie doar absolvenții de preparandii publice care dispuneau de diplomele (testimoniile) de absolvire a cursurilor de formare didactică. Spre exemplu, la 2 februarie 1857, viceprotopopul tractului Beclean, Gavril Pop, scrie episcopului gherlean Ioan Alexi că în unele

¹⁷ *Amicul Școlalei*, 1860, p. 78-79.

¹⁸ *Ibidem*, p. 82.

comune mai sărace ale districtului său protopopesc - Bretea, Malin, Florești, Nimigea de Jos, Nimigea de Sus, nu a putut numi dascăli absolvenți de preparandie de stat și, cu învoirea credincioșilor, a numit dascăli din rândul celor care au deprins pedagogia în particular, unii la Năsăud, iar alții pe lângă oficiul protopopial. Viceprotopopul îi va solicita episcopului Alexi intervenția pe lângă Ministerul Instrucțiunii, în vederea scutirii de serviciul militar a dascălilor care nu aveau diplome eliberate de institutele publice pedagogice, căci, în caz contrar „vor rămâne școlile pustii”. În răspunsul său către numitul viceprotopop, episcopul Alexi își va afirma speranța că Prefectura de Bistrița va recunoaște contractele încheiate de dascăli cu comunitățile sătești, chiar dacă aceștia nu absolviseră preparandia publică, căci nu exista institut pedagogic public în toată Transilvania¹⁹.

Nevoia stringentă de învățători calificați, una dintre principalele tare ale sistemului de instrucție românesc de la mijlocul secolului al XIX-lea, determină ierarhia greco-catolică să caute soluții grabnice în această direcție, care se vor finaliza cu deschiderea preparandiilor din Hațeg (1854), Năsăud (1859), Sighet (1861) și Blaj (1865). Înființarea institutului pedagogic la Năsăud (relocat în 1869 la Gherla) a însemnat un prim pas înainte în privința creșterii gradului de pregătire a învățătorilor români din școlile confesionale greco-catolice, dar numărul locurilor era redus, condiționat fiind de micile alocații bugetare și de resursele materiale insuficiente ale Bisericii și comunităților unite. Ca atare, marea majoritate a parohiilor greco-catolice ardelene vor continua să aibă dascăli necalificați, tineri cu o instrucție sumară, cantorul bisericii sau chiar preotul local.

Dincolo de acceptul autorităților statale în privința înființării institutului pedagogic năsăudean, măsură cu impact major în creșterea calității corpului didactic, la 14 aprilie 1857, Oficiul Locotenențial de la Oradea comunica Ordinariatului gherlean deschiderea la Satu-Mare a unui institut public preparandial pentru fete, care era abilitat să elibereze diplome (testimonii) de dascăl²⁰.

Prin urmare, în perioada neoabsolutistă, rolul principal în ceea ce privește progresul școlar îl are statul prin autoritățile sale locale, chiar dacă școala rămâne o preocupare constantă a Bisericii, lucru vădit de circularele episcopale, de concluziile vizitelor canonice ale episcopilor, vicarilor și protopopilor, de rezultatele examenelor școlare anuale și de protocoalele dezbaterilor sinodale.

Instaurarea regimului liberal în Imperiul Austriac (1860-1867), coincide cu maxima afirmare politică a națiunii române, lucru care se face simțit și în domeniul învățământului. În această perioadă, satele românești brașovene fac donații de pământuri comunale pe seama școlilor elementare și a bisericilor lor. După 1860 se reinstaurează controlul absolut al Bisericii asupra instrucției școlare în detrimentul statului, mai ales după reafirmarea principiului autonomiei bisericești²¹. Școala sătească redevine un monopol al clerului, un apanaj cvasiexclusiv al Bisericii. Paradoxal, trecerea în plan secund a statului s-a transpus în practică printr-un recul al școlii elementare românești, sesizabil atât în scăderea numărului de școli, a calității instrucției, a bazei materiale și a calificării învățătorilor, cât și în restrângerea

¹⁹ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 334/1857, f. 1.

²⁰ *Ibidem*, act 746/1857, f. 1.

²¹ Retegan 1994, p. 20.

duratei anului școlar, care începea teoretic înainte de Crăciun și se încheia la începutul primăverii, precum și în masivul absentism școlar. Declinul sistemului de învățământ românesc în perioada liberală, comparativ cu evoluția sa în etapa politică neoabsolutistă, este surprins cu acuratețe și de presa vremii:

„[...] școlile noastre vin într-o decadență vaierabilă, dărâmându-se mai cu totul și din puținul acela cât se edificase în timpul scurt al progresului lor. Iscatele încălmăceli politice ademeniră, ori poate și siliră, pe mai mulți bărbați ai școlii să se amestece, cu părăsirea câmpului acțiunii lor, în involbura ce învărtii și ameții lumea politică”²².

În rândurile articolului *Consilierii scolastici români*, apărut în numărul din 2 martie 1863 al periodicului didactic *Amicul Școlii*, regăsim o analiză a sistemului de învățământ din perioada politică liberală. Gazetarul epocii opinează că după căderea regimului politic neoabsolutist, școlile populare se confruntau cu „plângeri, văietări, dezordine, haos”. De asemenea, continuă autorul articolului, „școlile ridicare, bune-rele, sub absolutism, căzură, se părăsiseră sub așa-numitul constituționalism”²³. De altfel, recluziunea sistemului de învățământ românesc în perioada liberală este evidențiată și în cuprinsul circularului emis, în 31 ianuarie 1866, de guvernatorul Folliot de Crenneville, care are la bază raportul consilierului gubernial pentru școlile greco-catolice din Transilvania, Ioan Maier, și care va fi trimis spre analiză ordinaratelor unite din Blaj, Gherla și Lugoj. În textul acestui document oficial se menționează „starea desolată” în care a ajuns învățământul românesc, identificându-se și cauzele principale ale acestui regres educațional: lipsa edificiilor școlare din cadrul unor comunități bisericești, salarizarea insuficientă și neregulată a dascălilor sau masivul absentism școlar, datorat, mai cu seamă, indiferenței manifestate de părinți în privința necesității instrucției copiilor lor. Prin intermediul acestui circular, autoritățile centrale guberniale solicitau instituțiilor comitatense, scăunale și districtuale subordonate adoptarea unor măsuri urgente pentru ameliorarea situației școlare în rândul românilor uniți: o mai strânsă colaborare între juzii cercuali și protopopii greco-catolici, în calitatea lor de inspectori școlari districtuali, ca împreună să stăruiască pe lângă acele comunități greco-catolice lipsite de imobil școlar pentru delimitarea unui „loc acomodat pentru edificiul școlastic și pentru grădina de pomărit”; sistematizarea remunerațiilor dascălești prin încheierea unor protocoale (instrumente) financiare între comunități și dascăli, care să fie trimise apoi spre aprobare Guberniului; trimiterea unui raport anual către Guberniu care să cuprindă numărul edificiilor școlare și al instrumentelor de salarizare dascălească din respectiva unitate administrativ-teritorială; afilierea comunelor bisericești paupere în vederea edificării și întreținerii unei școli comune sau constrângerea financiară a părinților care se dovedeau reticenți în trimiterea regulată a copiilor la școală²⁴.

O altă consecință a supremației Bisericii în cadrul procesului de învățământ a fost stoparea curentului pentru fondarea unor școli laice aconfesionale, comune atât pentru ortodocși cât și pentru uniți. De asemenea, toate încercările de reformă educațională venite din partea consilierilor școlari guberniali români au fost

²² *Amicul Școlii*, nr. 1/1862, p. 5.

²³ *Ibidem*, nr. 9/1863, p. 47.

²⁴ *Sionul Românesc*, nr. 16/1866, p. 188-189.

respinse de către Biserici pe baza criteriului autonomiei bisericești. Totuși, în intervalul 1866-1867 se alcătuiesc așa-numitele instrumente școlare, angajamente colective ale comunităților, care fixează plata învățătorului în bani, cereale, zile de lucru sau în folosința unor bunuri, cu scopul constituirii unui suport material al școlii elementare. În acest sens, multe sate donează obligațiunile împrumutului de stat din 1854, arenda cârciumăritului pe cele trei luni de toamnă, sume modice de bani sau mici parcele de pământ sau de pădure, în vederea constituirii fundațiilor școlare²⁵.

Instaurarea regimului politic dualist după anul 1867 va deschide chestiunea învățământului românesc de toate gradele datorită intervenției statului ungar în afacerile școlare confesionale. Imixtiunea statului ungar în procesul de instrucție al naționalităților se va realiza pe trei căi: legislație organizatorică, dispoziții și instrucțiuni ministeriale pentru dezvoltarea și explicitarea legii învățământului și dispoziții ale administrațiilor politice locale (comitat, cerc, comună) pentru punerea în aplicare a legilor și ordinațiunilor venite dinspre palierele instituționale superioare²⁶. Legea învățământului elementar, inițiată de ministrul cultelor și instrucțiunii publice, baronul Iosef Eötvös, și intrată efectiv în vigoare la 7 decembrie 1868, concretizează în plan școlar principiile dualiste afirmate anterior prin legea naționalităților. Legea instrucțiunii reprezenta un compromis între dorința confesiunilor de a-și menține autonomia în plan religios și cultural și dezideratele și exigențele statului modern²⁷. Textul legii avea prevederi liberal-moderate²⁸, dar finalitatea sa era subsumată ideii de stat național maghiar ce urmărea încorporarea naționalităților în cadrul națiunii maghiare²⁹. Cu toate prevederile sale liberale, legea XXXVIII, așa cum va fi cunoscută legea instrucțiunii, a reluat principiile directe din perioada neoabsolutismului postpașoptist, cu privire la introducerea învățământului elementar general și obligatoriu pentru copiii între 6 și 15 ani și la condominiul stat-biserică asupra instrucției populației, fără însă ca prin aceasta să fie afectat caracterul preponderent confesional al învățământului elementar. Legea învățământului cuprindea 148 de articole, grupate în nouă capitole: *Obligativitatea și libertatea învățământului*, *Despre modul de înființare a școlilor populare*, *Despre școlile confesionale*, *Despre școlile populare înființate de persoane private sau de asociații*, *Despre școlile comunale (populare, superioare, cetățenești)*, *Despre școlile populare de stat*, *Despre seminariile pedagogice (Preparandiile)*, *Despre autoritățile școlare și Despre învățători*³⁰.

Școala etalon era, în viziunea legii, cea comunală și preparandia de stat, iar celelalte tipuri erau considerate forme de instrucție particulare (școlile și preparandiile confesionale private) sau forme în curs de consolidare (școlile de stat). Legea stabilea foarte clar obligativitatea învățământului pentru copiii între 6 și 15 ani, iar senatul școlar comunal avea competența de a scuti o perioadă de timp

²⁵ Reteșgan 1994, p. 27.

²⁶ Sularea 2008, p. 68-69.

²⁷ Bruszanowski 2010, vol. I, p. 214.

²⁸ Bocșan, Leu 2002, p. 31.

²⁹ Andrei 2004, p. 304.

³⁰ Bruszanowski 2010, vol. I, p. 214-215.

copiii cu deficiențe fizice sau psihice, pe baza unei adeverințe medicale. Copiii cu vârsta de peste 10 ani din spațiul rural puteau fi scutiți de frecventarea cursurilor timp de două luni pentru efectuarea muncilor câmpului, cu condiția participării la cursurile școlii repetiționale. Textul legii admitea și forma de învățământ privat la domiciliu, situație în care elevii erau obligați să treacă un examen anual în școlile publice. Prevederile legale statuau și principiul libertății învățământului, în sensul în care părinții puteau opta liber pentru tipul de școală la care să-și trimită pruncii³¹. Întreaga răspundere în privința frecvenței școlare a elevilor aparținea părinților, care puteau fi penalizați pecuniar, cu amenzi cuprinse între 50 de creițari și 4 florini, în cazul absenteismului școlar³².

Prin articolul X al legii se garanta dreptul de înființare și susținere a școlilor elementare pentru confesiuni religioase, comune administrativ-politice, stat, societăți și asociații private și chiar persoane particulare³³. Conform prevederilor legale, rețeaua învățământului elementar cuprindea 3 categorii de școli: școli populare, școli cetățenești și preparandii (seminarii pedagogice)³⁴. Aceste instituții de învățământ puteau fi publice sau private, iar comunele și orașele cu peste 5000 de locuitori erau îndemnate să înființeze școli populare superioare cu durata studiilor de 3 ani pentru băieți și 2 ani pentru fete. Orașele mai mari înființau școli civile cu durata de 6 ani pentru băieți și 4 ani pentru fete, în cadrul cărora limba de predare era maghiara, întrucât ele erau asimilate școlilor de stat.

Școlile populare urmau, la rândul lor, o triplă tipologie: școli populare elementare, școli populare superioare și școli civile. Din punctul de vedere al finanțării și jurisdicției, școlile populare elementare erau și ele de trei categorii: comunale, de stat și confesionale³⁵.

Școlile elementare comunale se înființau acolo unde nu funcționa o școală confesională, trebuiau să aibă un caracter eminentemente laic, erau subordonate autorităților administrative locale și erau finanțate de către comunitatea rurală, care era obligată să asigure salariul învățătorului și cheltuielile de întreținere a edificiului școlar. Sumele necesare erau acoperite din contribuția părinților (câte 10-20 de florini anual pentru fiecare elev) și dintr-un impozit școlar special, al cărui quantum nu trebuia să depășească 5% din impozitul direct către stat al fiecărei familii. În unele comune, școlile beneficiau de unele terenuri agricole ale căror venituri se impuneau folosite exclusiv în beneficiul școlii³⁶.

Școlile elementare de stat erau organizate identic cu cele comunale, existând diferențe doar în planul subordonării jurisdicționale și al finanțării. Școlile de stat erau subordonate direct inspectorului școlar comitatens și erau susținute material din fonduri publice, care putea face apel, în această privință, la impozitul școlar de 5%³⁷.

---

³¹ Ghibu 1915, p. 106; Sima 1915, p. 18.

³² Brusanowski 2010, vol. I, p. 215; Sularea 2008, p. 70.

³³ Sima 1915, p. 18; Andrei 2004, p. 304.

³⁴ Brusanowski 2010, vol. I, p. 215.

³⁵ Sularea 2008, p. 70.

³⁶ *Ibidem*, p. 73.

³⁷ *Ibidem*, p. 75.

Conform articolului IX din textul legii, Bisericile puteau fonda în mod liber școli elementare confesionale, dar, în acest caz, suportau integral toate cheltuielile aferente bunei funcționări a acestora. Jurisdicția asupra școlilor confesionale era apanajul Bisericii, iar din punct de vedere financiar ele puteau fi susținute din fondurile proprii ale confesiunilor sau puteau fi sprijinite de către masa credincioșilor, fără însă ca prin aceasta să le fie afectat caracterul confesional. Legea ascundea și o prevedere capcană, în sensul în care, dacă școlile confesionale nu mai puteau fi susținute financiar de biserică sau de comunitatea de credincioși și se făcea apel la ajutorul material din partea statului, acestea își pierdeau caracterul confesional, devenind școli comunale neconfesionale sau școli de stat, aflate sub controlul direct al statului maghiar³⁸. La fel ca în perioada anterioară dualismului, preotul-paroh era directorul școlii confesionale, avându-l în subordine directă pe dascăl, în timp ce protopopul era inspectorul școlar tractual. Comunele bisericesti erau abilitate să stabilească limba de predare, să fixeze planul de învățământ în limitele legii, să-i aleagă și să-i numească pe dascălii școlilor confesionale, să le fixeze remunerația, să hotărască asupra manualelor utilizate, să stabilească modul de desfășurare a procesului de învățământ și să-și exercite controlul asupra școlii și dascălilor³⁹. Statul își rezerva dreptul de suprainspecție, controlând școala confesională în privința respectării prevederilor legale, în aspecte vizând manipularea banilor din fondul școlar și în centralizarea datelor statistice. Școlile confesionale care nu respectau textul legii puteau fi închise după trei avertismente succesive primite în decurs de șase luni, iar ministerul de resort putea înființa în locul lor o școală comună sau de stat⁴⁰.

Legea învățământului din 1868 fixa și cele două cursuri ale școlii elementare: școala cotidiană (zilnică), ce cuprindea copiii între 6 și 12 ani și un singur învățător, în cele mai multe dintre cazuri⁴¹, și școala repetițională, ce cuprindea copiii între 12 și 15 ani și beneficia de 5 ore săptămânal pe timp de iarnă (noiembrie-martie) și 2 ore săptămânal în timpul verii (aprilie-octombrie), desfășurate miercuri și sâmbătă după-amiază, duminică, după liturghie, și în zilele de sărbătoare legale. Scopul școlii repetiționale, axată cu precădere pe economia rurală, era recapitularea informației acumulate în cei șase ani de școală cotidiană, pentru o mai bună fixare a cunoștințelor⁴². Astfel, instrucția obligatorie era fixată prin lege la șase clase, după care urmau cele trei clase repetiționale. Textul legii stabilea și perioadele repaosului școlar (așa-numitele „zile de ferii”): duminicile și sărbătorile legale de peste an, vacanțele de 10-11 zile de Paști și de Crăciun și cele 3 zile libere de Rusalii⁴³.

Sub aspectul duratei anului școlar, el trebuia să cuprindă minim 8 luni pe an în zona rurală și 9 luni la oraș⁴⁴. Ministerul elabora planul de învățământ pentru școlile elementare comunale cuprinzând, în esență, următoarele discipline: Religie,

³⁸ Vulea 2004, p. 316.

³⁹ Andrei 2004, p. 304; Vulea 2004, p. 316.

⁴⁰ Brusanowski 2010, vol. I, p. 215-216.

⁴¹ Legea stabilea numărul maxim de elevi instruiți de un învățător la 80.

⁴² Brusanowski 2010, vol. I, p. 217; Andrei 2004, p. 305; Zamfir 2009, p. 57.

⁴³ Andrei 2004, p. 305-306.

⁴⁴ Brusanowski 2010, vol. I, p. 215.

Scris și Citit, Gramatică, Exerciții de vorbire (oratorie), Aritmetică și cunoașterea unităților de măsură, Geografia și Istoria Ungariei, Geografia și Istoria universală, Constituția Ungariei, Fizică și Istorie naturală, Cânt, Desen, Gimnastică și Economie rurală⁴⁵. Cursurile didactice durau 20-25 de ore pe săptămână, plus cinci ore de agricultură-grădinarit și se desfășurau inclusiv sâmbăta. Dotarea cu mijloace didactice a școlii elementare trebuia să cuprindă hartă, glob pământesc, table de perete și tabel cu desene din istoria naturală. Manualele și rechizitele școlare erau achiziționate de către comună și înmânate învățătorului la debutul anului școlar. În cazul școlilor confesionale, planul de învățământ era elaborat de Ordinariatul diecezan, iar manualele erau alese liber, fără a fi nevoie de aprobarea ministerului de resort. Disciplinele de studiu în cadrul școlilor elementare confesionale erau fixate prin lege la 10, identice cu cele pentru școala comunală, dar fără Exerciții de vorbire și Geografie și Istorie Universală, în timp ce Constituția Ungariei se studia pe scurt, Geografia și Istoria Ungariei se comasau, iar Economia rurală se axa pe grădinarit⁴⁶. Inventarul didactic minimal al școlilor confesionale trebuia să includă tabla de scris, urmând ca, în măsura posibilităților materiale ulterioare, să fie procurate și alte mijloace de învățământ necesare. Școlile confesionale erau obligate să respecte criteriile impuse de lege școlilor comunale, în ceea ce privește igiena⁴⁷, educația separată pe sexe, norma didactică, durata anului școlar, calificarea învățătorilor și demnitățile compatibile cu calitatea de învățător⁴⁸.

Nevoia de învățători calificați l-a determinat pe legiuitor să includă în legea învățământului prevederea înființării a 20 de preparandii în limba maghiară cu durata de studii de 3 ani. În aceste preparandii aveau acces tinerii de peste 15 ani, absolvenți de gimnazii sau școli reale. Totodată, se prevedea și înființarea de preparandii pentru fete cu durata studiilor de 3 ani, destinate pregătirii cadrelor didactice pentru școlile de fete⁴⁹.

Legea școlară din 1868 era, în esență, una progresistă, în acord cu imperativele lumii moderne, ea acorda Bisericilor dreptul de a înființa școli confesionale, cu obligația susținerii lor materiale, a elaborării planului de învățământ, a numirii învățătorilor și a realizării inspecției școlare. Bisericile românești, ortodoxă sau greco-catolică, în calitatea ei de patron al școlii, avea prerogativa de a fixa limba de predare în școlile confesionale, care trebuia să fie limba vorbită de elevi și părinții acestora. Statul maghiar păstra dreptul de inspecție supremă și stabilea anumite standarde de calitate care trebuiau respectate⁵⁰.

În cadrul procesului de instrucție se puneau accent pe studiul limbii maghiare, a istoriei Ungariei și a legii fundamentale. Legea școlară din 1868 a tratat învățământul elementar drept o problemă a statului, care supraveghează și

---

⁴⁵ Sularea 2008, p. 79; Brusanowski 2010, vol. I, p. 215.

⁴⁶ Sularea 2008, p. 79.

⁴⁷ Pentru a corespunde prevederilor legale, un edificiu școlar trebuia să respecte o serie de condiții: să fie luminos, aerisit, spațios și bine întreținut (mai multe detalii pe această temă vezi la Vulea 2004, p. 316; Zamfir 2009, p. 58).

⁴⁸ Sularea 2008, p. 76.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁰ Vancea 2003, p. 83; Zamfir 2009, p. 57.

subvenționează școlile de stat în limba maghiară, dar și a Bisericilor, care întrețin și înființează școli populare, ocupându-se și de salarizarea învățătorilor.

Edificii, averi și fundații școlare

Printre problemele cele mai stringente ale învățământului confesional românesc de la jumătatea secolului al XIX-lea s-au numărat cele legate de patrimoniul imobiliar școlar, de sursele de finanțare ale procesului de învățământ și de imperativul înființării fondurilor și fundațiilor educaționale. În condițiile în care statul austriac nu sprijinea material școlile elementare ale românilor, sarcina aceasta a trebuit să fie asumată de Bisericile românești, fie ortodoxă, fie greco-catolică, precum și de comunitățile sătești. Nevoia de educație a tinerimii rurale nu a fost ușor de împlinit în condițiile în care cea mai mare parte a satelor românești erau paupere după lungi secole de șerbie. Eliminarea iobăgiei la mijlocul secolului al XIX-lea a creat premisele necesare atât pentru progresul material al satului românesc, cât și pentru dezvoltarea învățământului inferior, atâta timp lăsat într-un con de umbră.

Deschiderea satelor românești spre educație avea de învins, însă, obstacole dificile: în primul rând lipsa unor clădiri școlare trainice și salubre, apoi dotarea școlilor cu mijloace de învățământ, angajarea unui învățător calificat sau nu, în funcție de posibilitățile materiale ale comunităților, încheierea de contracte de salarizare cu dascălul angajat, apoi concentrarea eforturilor spre asigurarea unei frecvențe școlare satisfăcătoare și, nu în ultimul rând, achiziționarea manualelor și organizarea examenelor de final de semestru sau de an școlar.

Începuturile școlii elementare românești au fost marcate, în egală măsură, de numeroase dificultăți legislative și economice. În intervalul 1800-1848 școala populară confesională era în cele mai multe dintre cazuri o casă tipic țărănească, îngrădită cu nuiele și lipită cu lut, acoperită cu paie sau șindrilă și, pe jos, fără poditură. În mijlocul încăperii se afla o masă ceva mai lungă, care ținea loc de catedră, iar în jurul ei se aflau lavițe pentru copii. Încălzirea se făcea de cele mai multe ori cu o sobă cu lemne, care erau aduse la subsuoară în fiecare zi de către elevi⁵¹.

Această situație dificilă continuă și în perioada imediat următoare Revoluției de la 1848-1849, când marea majoritate a școlilor rurale aflate sub patronajul Bisericii reprezintă construcții modeste, departe de standardele edilitare ale secolului al XIX-lea. O soartă ceva mai bună o aveau edificiile școlare din satele fostelor regimente de graniță, cele din satele de pe Pământul Săsesc și cele din aglomerările urbane sau din marile comunități rurale românești. În aceste colectivități întâlnim construcții trainice din piatră și lemn, o mai bună frecvență școlară, completată de angajarea unor învățători calificați, în schimbul acordării unei remunerații corespunzătoare. Prin urmare, situația se modifică radical doar în ceea ce privește creșterea numărului școlilor românești de după 1849, dar un vizibil progres nu este clar sesizabil și în ceea ce privește calitatea edificiului școlar, nivelul de pregătire al dascălilor, frecvența școlară sau starea materială a școlilor.

---

⁵¹ Albu 1971, p. 12.

Prin dimensiunile lor, materialul de construcție utilizat, înfățișarea, poziția, inventarul intern și averile mobile și imobile de care dispuneau școlile elementare confesionale, întocmai precum bisericile parohiale, nu erau altceva decât reflectări concrete ale condiției economice, sociale și culturale a comunităților umane.

Interpretând datele oferite de *Șematismul* diecezan din anul 1867, singurul elaborat în perioada studiată, sesizăm faptul că Episcopia Greco-Catolică de Gherla înregistra la această dată un număr de 458 de școli elementare confesionale, dintre care 416 construite din lemn (90,82%) și doar 42 din piatră (9,18%), cifre sugestive cu privire la starea materială a satelor românești de curând deziobăgite. Radiografiind situația școlilor la nivelul median al protopopiatelor, așa cum ne-o prezintă *Șematismul* diecezan amintit mai sus, constatăm faptul că majoritatea districtelor protopopești au doar edificii școlare construite din lemn. Se înscriu în această categorie protopopiatele Budac, Bistrița, Câțcău, Reteag, Ciceu-Cristur, Olpret, Vad, Surduc, Buza, Sic (toate circumscrise administrativ Transilvaniei), Ieud, Vișeu, Țara Oașului, Seini, Turț, Ciocmani, Copalnic-Mănăștur, Nireș, Ip, Crasna, Vâlcău, Oarța de Jos, Bred, Băsești, Noțig sau Șamșud (arondate administrativ Ungariei)⁵². La celălalt pol întâlnim câteva protopopiate unde numărul imobilelor școlare din piatră este mai mare sau aproape egal cu cel al edificiilor ridicate din lemn: Giula (4 piatră, 3 lemn), Gherla (6 piatră, 8 lemn), Sighet (3 piatră, 5 lemn), Satu Mare (3 piatră, 5 lemn), Eriu (3 piatră, 4 lemn)⁵³. Celelalte districte protopopești ale Diecezei se încadrează între cele două extreme, având majoritatea covârșitoare a localurilor școlare construite din lemn, printre care se strecoară timid și unul sau două imobile de piatră.

O situație cu totul particulară o regăsim în districtul vicarial Năsăud, situat în perimetrul fostei zone grănicerești, acolo unde repertoriem un număr de 30 de școli elementare (practic, în fiecare parohie funcționa o instituție de învățământ elementar, în 3 dintre ele - Sângeorz, Telciu și Zagra - școala confesională comunală fiind afiliată cu cea centrală sau capitală), dintre care 20 edificate din lemn și 10 din piatră. Spre exemplu, școala confesională din Sângeorz funcționa, alături de clasa a doua a școlii centrale, în fosta locuință a comandantului contingentului grăniceresc din localitate, fiind prevăzută cu toate mijloacele de învățământ necesare, prin marea strădanie a judeului cercual Toma Timoce, în timp ce școala elementară din Zagra, funcționa, alături de școala centrală, în fosta clădire a cancelariei militare⁵⁴. Dacă în ceea ce privește districtul vicarial Năsăud ne apropiem de situația ideală din punct de vedere școlar, suntem în măsură să afirmăm că tabloul nu prezintă aceleași tușe pozitive în toate celelalte protopopiatele diecezane, un mai mare deficit de edificii școlare înregistrându-se într-o serie de districte protopopești circumscrise administrativ Transilvaniei: Bistrița, cu 14 școli la 21 de parohii, Târgu Lăpuș, cu 6 școli la 18 parohii, Lujerdiu, cu 7 școli la 18 parohii, Sic, cu 10 școli la 21 de parohii, sau Giula, cu 7 școli la 13 parohii.

---

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 1024/1864, f. 1-2.

Sondând informațiile colectate din filele documentelor vremii, identificăm faptul că edificiile școlare din piatră sunt prezente, mai cu seamă, în cadrul comunităților greco-catolice din mediul urban sau din marile aglomerări rurale: Satu Mare (în clădirea școlii elementare funcționa și școala duminicală pentru meseriași), Năsăud, Baia Mare, Baia Sprie, Gherla, Beclean, Borșa (Cluj), Medieșu Aurit, Apșa de Mijloc, Șomcuta Mare, Meseșeni de Sus, Slatina (astăzi, în Ucraina), Pericei, Nima, Bunești sau Botiza. Nu este mai puțin adevărat faptul că unele comunități de credincioși plasate în mediul urban sau în mari localități rurale, multe dintre ele aflate în spațiul adițional orașului, își manifestă opțiunea pentru imobilele școlare din lemn, un material mai puțin costisitor și mai facil de prelucrat: Bistrița, Dej, Mintiu Gherlii, Seini, Șimleu Silvaniei, Ocna Dej, Borșa (Maramureș), Bixad, Negrești sau Bobota. Ponderea foarte mare a școlilor ridicate din lemn nu reprezintă, prin urmare, întotdeauna, un indicator al stării materiale precare a comunităților bisericești, cu precădere în zona Maramureșului și a Bistriței, acolo unde lemnul reprezintă un material de construcție utilizat frecvent, iar decorațiunile din lemn sunt o amprentă identitară a zonei și un semn al priceperii meșterilor locului.

Comparându-le cu imobilele trainice de piatră enumerate mai sus, majoritatea școlilor din cuprinsul diecezei nu sunt altceva decât edificii modeste, cu pereții ridicați din lemn sau chiar din îngrăditură de nuiete lipită cu lut, fără podele, acoperite în unele cazuri cu paie sau stuf, așa cum erau și locuințele țărănești din jurul lor. Un exemplu relevant în acest sens este școala din parohia Bârsău de Jos, arondată protopopiatului Băsești, care era construită din lemn, avea două încăperi mici, încuietore din lemn, 5 ferestre, și era acoperită cu paie⁵⁵. Un alt exemplu este școala din parohia Chiuzbaia, aparținând tractului Baia Sprie, edificiu ridicat din lemn pe pământul bisericii, foarte aproape de lăcașul de cult, având în anul 1857 o vechime de 40 de ani, și beneficiind de un inventar intern modest, constând din două mese rele și joase, 4 lavițe pentru școlari și o tablă de pânză veche pentru scris, în condițiile în care lipsea cu desăvârșire tabla de socotit⁵⁶. Există, însă, și imobile școlare construite din lemn care oferă dascălilor și elevilor condiții propice desfășurării procesului de instrucție, cu nimic mai prejos decât edificiile din material solid (piatră, cărămidă). Este și cazul parohiei Firiza din protopopiatul Baia Mare a cărei școală era construită din bârne de lemn, avea 4 ferestre mari, uși bune, un cuptor de fontă pentru încălzit iarna, două scaune bune, 4 lavițe, două table negre fără picioare și o tablă a literelor. Locuința învățătorului din această enorie se prezenta și ea în condiții bune: era ridicată din lemn, avea două sobe pentru încălzit, trei ferestre, uși cu zar în stare bună, dar fără cheie, un cuptor de tablă, tindă cu cuptor de copt pâine și scară la pod. Casa avea, ca anexă gospodărească, un grajd de lemn podit, aflat în stare destul de bună⁵⁷.

Se cuvine menționat și faptul că în unele comunități bisericești mai mici (filii), în lipsa unui edificiu școlar corespunzător, casa parohială constituia un surogat edilitar aflat la îndemână. Situația aceasta putea fi întâlnită în filia Fetindea

⁵⁵ *Ibidem*, act 1569/1861, f. 5v.

⁵⁶ *Ibidem*, act 157/1857, f. 1-3.

⁵⁷ *Ibidem*, act 1318/1857, f. 1-3.

din protopopiatul Bred sau în filia Dobrin din protopopiatul Noțig, acolo unde cursurile școlii elementare se desfășurau într-o încăpere a casei parohiale. De asemenea, se întâmpla uneori ca școala elementară să funcționeze în clădirea fostei case parohiale, transformată în edificiu școlar după relocarea familiei preotului-paroh în nou-construita casă parohială. Situația putea fi regăsită în filia Rus, arondată parohiei Dumbrăvița, acolo unde edificiul școlar funcționa în vechea casă parohială, fără a fi însă prevăzută cu cele trebuincioase instruirii pruncilor. În condițiile în care lipsea edificiul școlar, iar posibilitatea utilizării casei parohiale nu apărea drept o alternativă viabilă, credincioșii aveau la îndemână soluția închirierii unei case particulare pentru a servi drept spațiu de instruire a tinerilor comunității. Spre exemplu, în parohia Dumbrăvița din tractul Baia Sprie cursurile se desfășurau într-o casă închiriată, pentru că nu exista un edificiu școlar propriu, în mare parte datorită neputinței economice, dar și a nepăsării poporului. În privința inventarului intern al școlii confesionale, aceasta beneficia doar de o tablă neagră de lemn, una de pânză pentru abecedar și de câteva scaune rele⁵⁸.

Parcurgând rândurile documentelor de arhivă descoperim, în primele două decenii postpașoptiste, o adevărată frenezie a comunităților românești în direcția ridicării edificiilor școlare, fiecare colectivitate confesională, rurală sau urbană, mică sau mare, prosperă sau în nevoi, asumându-și, parcă într-o competiție generală, sarcina construirii, cumpărării sau extinderii imobilului școlar. Îi putem vedea, așadar, pe enoriașii din Petrești (protopopiatul Sânmarghita), care donează, în anul 1866, un teren intravilan în vederea ridicării edificiului școlar⁵⁹, pe locuitorii din Vălenii Șomcutei, care nu numai că oferă perimetrul intravilan pentru edificarea școlii, ci își asumă, în mod colectiv, și responsabilitatea de a procura și transporta piatra de construcție, de a oferi lemnul necesar din pădurea satului și de a fabrica ei înșiși șindrila acoperământului⁶⁰, pe credincioșii din Adalin, care solicită Ordinariatului diecezan, în cursul anului 1858, dreptul de a avea o școală proprie, luându-și obligația fermă de a construi imobilul școlar⁶¹, pe enoriașii din Mănăsturel și Cuzdrioara, care zidesc, cu eforturi comune, încă din anul 1851, o clădire școlară în cea din urmă comunitate, cu scopul de a servi drept loc de învățatură pentru pruncii din ambele sate⁶². Deschiderea satului românesc în direcția școlii este susținută și de alte exemple culese din documentele de arhivă, din filele cărora aflăm că locuitorii din Dobrocina cer episcopului Ioan Alexi să le aprobe înființarea unei școli proprii, căci își ridicaseră „școală pe o grădină bună, bună pentru locuința învățătorului și îndemâna pruncilor”⁶³, că enoriașii din Bozinta Mică achiziționează o casă particulară pentru a servi drept edificiu școlar, utilizând în acest scop suma de 227 de florini, procurați din lada bisericii⁶⁴, iar cei din Glod (protopopiatul Câțcău) cumpără o casă de lemn, cu două încăperi și o bucătărie, acoperită cu

⁵⁸ *Ibidem*, act 157/1857, f. 1-3.

⁵⁹ Retegan 1994, p. 224-225, doc. 210.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 195, doc. 176.

⁶¹ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 329/1858, f. 1.

⁶² Retegan 1994, p. 93, doc. 55.

⁶³ *Ibidem*, p. 90-91, doc. 52.

⁶⁴ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 1339/1858, f. 1.

sindrilă, pentru a servi drept școală și locuință dascălească, având la dispoziție și o grădină de legume, grajd și șură de lemn în stare bună, că enoriașii din Căpâlna (protopopiatul Cățcău) ridică o școală nouă de lemn, cu două încăperi, acoperită cu sindrilă, iar credincioșii din Rugășești extind edificiul școlar existent, adăugându-i o odaie nouă pentru dascăl⁶⁵.

Ridicate cu eforturi uriașe din partea comunităților sătești, edificiile școlare și suprafețele intravilane pe care acestea erau amplasate vor atrage, în unele cazuri, atenția marilor proprietari laici sau a unor funcționari administrativi, interesați să ofere o altă destinație acestor realități imobiliare. Spre exemplu, un lung diferend juridic, având drept subiect soarta cimitirului parohial, imobilului școlar și terenului aferent acestuia (livada), s-a desfășurat între satul Dragu, din cuprinsul protopopiatului Giula, și baronul Francisc Wesselényi. În ianuarie 1858, credincioșii din Dragu se plâng ierarhului Ioan Alexi că numitul baron a ocupat abuziv cimitirul, localul școlii confesionale și terenul aferent acestuia, instalându-l în clădirea școlii pe maestrul de dresaj al câinilor săi de vânătoare, astfel încât

„[...] o comunitate așa numerabilă precum a Dragului, cu cea mai mare jale a pruncilor rămași neînvățați, pentru lipsa școlii, a rămas îndărăt în creșterea băieților săi, singur prin cruzimea măriei sale domn[ul] posesor”.

În finalul misivei lor, credincioșii din Dragu solicită intervenția episcopului Ioan Alexi pe lângă „locurile competente”, pentru ca cimitirul, școala și livada acestea să revină în patrimoniul comunității sătești⁶⁶.

În privința acestei spețe procesuale, în 14 februarie 1859, canonicul Ioan Anderco Homorodanul redactează un raport, din rândurile căruia aflăm că edificiul școlar fusese ridicat de credincioșii din Dragu înainte de anul 1818, atunci când trecuseră în mod colectiv la confesiunea greco-catolică, fiind ocupat abuziv, împreună cu grădina sa (livada), în anul 1841, de către baronul Wesselényi, singurul proprietar al satului iobăgesc, în clădirea școlară fiind încartiruit „un iagăr cu datorie să-i învețe câinii a vânare”. Din cuprinsul aceluiași document aflăm că enoriașii au făcut în anul 1843 o întâmpinare la Guberniu, acuzându-l pe baron că le-a cuprins abuziv nu numai localul școlii și „grădina sa de pomărit”, ci și jumătate din porția canonică și râtul bisericii, acțiune rămasă fără vreo soluționare pozitivă, din pricina renumelui marelui aristocrat maghiar și a traficului său de influență. Luând drept punct de referință reglementarea legală care stabilea că terenurile intra și extravilane ocupate de foștii domni de pământ după anul 1819 trebuiau restituite fostelor sate iobăgești, canonicul gherlean sugerează ca enoriașii din Dragu să încerce, inițial, o mediere cu baronul Wesselényi, iar, în cazul eșecului acesteia, să angajeze un avocat „înțelept și conștiincios” pentru deschiderea unui proces civil în această chestiune, de mare ajutor fiind mărturiile adunate din satele vecine⁶⁷.

Acutizarea controverselor dintre credincioși și marele magnat maghiar în problema școlii și a pământurilor parohiale, îl va determina pe preotul-paroh Ilie Gețe să solicite, în 1 aprilie 1859, strămutarea sa în parohia vacantă Ortelec sau în cea a Borșei (Cluj), căci, așa după cum singur afirmă, căzuse în dizgrația baronului:

⁶⁵ *Ibidem*, act 4492/1866, f. 1.

⁶⁶ Retegan 1994, p. 75, doc. 33.

⁶⁷ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 586/1859, f. 1-2.

„Fiind în ură nedumerită cu D. Baron Francisc Wesselényi, din pricină că m-am luptat și mă lupt cu Domnia sa pentru interesul comun al poporului meu, nu pot mai mult în Drag să am suferință ca paroh liber, ci numai ca sclav; vai pe mine! că sclavismul îmi belește carnea de pe oase”⁶⁸.

Diferendul civil dintre satul Dragu și baronul Wesselényi nu este încheiat nici în anul 1866, căci în *Șematismul* diecezan elaborat în anul respectiv, comuna bisericească este consemnată fără edificiu școlar, iar un document din 8 august 1866, semnat de preotul Ilie Gețe, doi curatori, judele sătesc și doi jurați, cuprinde solicitarea credincioșilor ca amenda de 465 de florini pe seama fondului săracilor, primită de comunitate în urma pierderii unui proces cu numitul baron pentru administrarea fondului forestier, să fie direcționată, prin intervenția directă a episcopului Ioan Vancea pe lângă autoritățile comitatului Dăbâca, în vederea achiziționării unui teren intravilan pe care să fie ridicată o nouă clădire școlară⁶⁹.

Probleme a ridicat și edificiul școlar din parohia Cernești, aparținând protopopiatului Copalnic-Mănăstur, din pricina inițiativei abuzive a judeului cercual Vasile Bota de a-l transforma în locuință pentru doi comisari cadastrali, fapt care presupunea și evacuarea învățătorului, al cărui domiciliu se afla sub același acoperământ cu școala. Confruntat cu acest abuz de putere al funcționarului administrativ, viceprotopopul George Rațiu solicită, în 27 octombrie 1863, intervenția Ordinariatului diecezan pe lângă autoritățile politice competente pentru tragerea la răspundere a judeului cercual și eșuarea planului său, care ridica serioase obstacole în calea instrucției pruncilor școlari și diminuea respectul de care se bucurau dascălul și viceprotopopul în rândul enoriașilor. Mai mult decât atât, afirmă numitul conducător de tract protopopes, punerea în practică a acestui abuz administrativ ar consolida neîncrederea poporului în necesitatea instrucției tinerimii, făcându-l să aplece urechea la cuvintele neprietenilor școlii românești, care peste tot afirmau: „nu e lipsă de școli, nu vă învățați pruncii”. Urmare directă a informării protopopești, în 10 noiembrie 1863, Ordinariatul diecezan scrie căpitănatului districtului Chioar (Cetatea de Piatră) solicitând tragerea la răspundere a judeului cercual și instalarea celor doi comisari cadastrali în alt imobil decât clădirea școlii confesionale⁷⁰.

Fie de lemn, fie de piatră sau cărămidă, spațioasă sau, mai degrabă, neîncăpătoare pentru mulțimea pruncilor, școala trebuia să îndeplinească o serie de norme de igienă absolut indispensabile pentru menținerea stării de sănătate a elevilor. Spre exemplu, în 24 septembrie 1860, Locotenența maghiară solicită Ordinariatului diecezan să dispună măsurile de rigoare pentru ca școlile confesionale să se igienizeze corespunzător, în vederea păstrării sănătății pruncilor școlari⁷¹. În 1 aprilie 1862, aceeași Locotenență maghiară revine cu solicitarea ca școlile, cu deosebire cele care aveau o singură încăpere, să se aerisească regulat, măsură necesară pentru conservarea sănătății elevilor⁷².

---

⁶⁸ *Ibidem*, act 1241/1859, f. 1.

⁶⁹ *Ibidem*, act 3417/1866, f. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, act 2292/1863, f. 1-3.

⁷¹ *Ibidem*, act 1769/1860, f. 1.

⁷² *Ibidem*, act 783/1862, f. 1.

Inventarul intern al școlilor elementare confesionale trebuia să cuprindă piesele de mobilier necesare derulării actului de instrucție, între care o catedră sau o masă pentru dascăl, masă sau mese de scris pentru elevi, scaune sau lavițe pentru șezut și, neapărat, o sobă cu lemne (sesizăm tendința comunităților de a înlocui vechile cuptoare de cărămidă lipite cu lut cu noile sobe metalice), indispensabilă pentru încălzirea încăperii în perioada anotimpului rece. Ca atare, responsabilitatea comunităților față de derularea actului didactic nu se mărginea doar la ridicarea, cumpărarea sau închirierea imobilului școlar, acesta trebuind dotat cu piesele de mobilier necesare. Așa se face că, după ridicarea cu mari eforturi a edificiului școlar, credincioșii din Supuru de Sus își asumă obligația dotării lui „cu toate cele trebuincioase: scaune pe care să poată pruncii comod ședea, masă și scaun pentru învățător și un scrin pentru ținerea instrumentelor de școală”⁷³. Mijloacele didactice aflate la dispoziția învățătorului erau relativ modeste, constând, cel mai adesea, dintr-o tablă neagră de perete pentru scris, tablă pentru socotit, buretele și creta aferente. Presa vremii identifica, de altfel, mijloacele de învățământ necesare pentru desfășurarea în condiții firești a procesului de instrucție, prezente încă, în puține cazuri, în inventarul școlilor confesionale din arealul Diecezei: table negre de perete, cu podiumurile aferente, cretă, burete pentru șters, tabele diverse, icoane, hărți istorice și geografice⁷⁴.

Dacă, de bine, de rău, marea majoritate a comunităților bisericești din cuprinsul Diecezei reușesc să-și asigure un imobil școlar, marile provocări ale desfășurării procesului de instrucție erau legate de identificarea surselor de finanțare necesare, în condițiile în care statul austriac nu sprijinea material decât școlile romano-catolice. Prin urmare, Biserica, în calitatea sa de autoritate patronală a școlilor confesionale, și credincioșii, în postura lor de beneficiari și contribuitori direcți ai actului educațional, au fost nevoiți să caute surse diverse de venit școlar, pentru a asigura sustenabilitatea procesului de instrucție. Documentele de arhivă studiate permit identificarea principalelor surse de venit școlar în arealul ecleziastic și intervalul cronologic avute în vedere, acestea fiind: grădina de legume și loturile arătore ale școlii, fundațiile școlare bănești, constituite prin contribuțiile benevole ale credincioșilor, obligațiunile împrumutului de stat donate pe seama așezământului școlar, venitul crâșmăritului de toamnă oferit instituției școlare, diferite donații private în beneficiul școlii românești și, nu în ultimul rând, organizarea unor reuniuni publice (baluri) al căror beneficiu material să fie cedat instituțiilor elementare de învățământ.

Ca atare, o primă sursă de venit pe seama așezămintelor școlare confesionale era reprezentată de fondul funciar aflat la dispoziție, alcătuit atât din grădina de legume a școlii, cât și din mici suprafețe arătore sau fânațe destinate ei în hotarul satului. Grădina de legume a școlii (cuprindea și un număr variabil de pomi fructiferi și, în rare situații, câțiva stupi de albine), delimitată în unele dintre parohiile diecezane, avea dimensiuni variabile de la comunitate la comunitate, fiind destinată atât pentru întreținerea dascălului și a familiei sale, cât și pentru desfășurarea practică a orelor de economie rurală din programa de învățământ.

⁷³ Retegan 1994, p. 65-66, doc. 22.

⁷⁴ *Amicul Școliei*, 1860, p. 328.

Spre exemplu, școala din parohia Remetea Chioarului, din cuprinsul protopopiatului Șomcuta Mare, beneficia de o grădină de legume cu suprafața de 1542 m² (542,9 stânjeni pătrați)⁷⁵, școala din parohia Firiza, aparținând tractului Baia Mare, avea o grădină de legume de o jumătate de iugăr (2900 m² sau 807 stânjeni pătrați) și un fânaș de 4 cosăși⁷⁶, iar cea din parohia Cremenea, protopopiatul Olpret, avea în posesie o grădină de 2872 m² (800 de stânjeni pătrați)⁷⁷. O livadă extrem de generoasă avea școala confesională din parohia Vișeu de Sus, din aria jurisdicțională a protopopiatului Vișeu, în perimetrul căreia erau cultivați 100 de duzi (frăgari), absolut indispensabili creșterii viermilor de mătase, împreună cu alți 900 de pomi fructiferi nobili (altoiți)⁷⁸. Perimetrul extrem de variabil al grădinii școlare este probat și de faptul că, spre deosebire de exemplele menționate mai sus, școala din parohia Socaciu, din aria jurisdicțională a protopopiatului Eriu, beneficia de o foarte mică grădină de legume, cu suprafața de doar 144 m² sau 40 de stânjeni pătrați⁷⁹.

În afara grădinii de legume, unele școli aveau în patrimoniul funciar mici suprafețe de teren arabil în hotarul satului, ale căror produse agricole, obținute prin munca enoriașilor, erau valorificate în folosul școlii. De asemenea, loturile funciare școlare puteau fi arendate unor credincioși, sumele de bani obținute din arendă fiind utilizate pentru întreținerea imobilului școlar, achitarea parțială a salarizării dascălului sau sporirea capitalului fundațiilor școlare. Spre exemplu, în 15 octombrie 1856, credincioșii uniți din Seini se obligă să acorde, cu prilejul comasării hotarului satului, o suprafață funciară de o jumătate de iugăr în folosul școlii elementare locale⁸⁰. În același sens, la 7 martie 1863, credinciosul Ioan Dâmbul din Zagra lasă, prin donație testamentară, casa proprie, curtea, grădina și loturi arătoare cu suprafața de 2,75 iugăre în beneficiul școlii elementare, în vederea îmbunătățirii salarizării dascălilor și acordării de premii elevilor sârguincioși⁸¹.

Principala sursă de venit a școlilor confesionale era cea legată de constituirea fundațiilor școlare, apărute prin contribuția materială a credincioșilor, din capitalul cărora era întreținut edificiul școlar, se achiziționau manualele, materialele și mijloacele didactice sau se acoperea total sau parțial salariul învățătorului. În această privință, o corespondență trimisă periodicului *Sionul Românesc*, în anul 1866, prezintă situația fundațiilor școlare din perimetrul jurisdicțional al tractului Beclean. Astfel, în afara parohiilor Nușeni, Figa, Lușca, Tăure și Rusu de Sus, care nu aveau „niciun crucer alocat în folosul școlii”, celelalte comunități bisericești puseseră bazele unor fundații bănești, la a căror creare și capitalizare se utilizaseră diferite măsuri de ordin financiar: donații ale unor credincioși, repartiții fiscale pe seama enoriașilor, arendarea unor terenuri arabile în folosul școlii, cedarea obligațiunilor împrumutului de stat pe seama școlilor sau sumele amenzilor impuse acelor părinți

⁷⁵ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 3328/1859, f. 2.

⁷⁶ *Ibidem*, act 523/1866, f. 2.

⁷⁷ Retegan 1994, p. 228-229, doc. 216.

⁷⁸ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 1346/1863, f. 6r.

⁷⁹ *Ibidem*, act 858/1857, f. 1.

⁸⁰ Retegan 1994, p. 69, doc. 26.

⁸¹ *Ibidem*, p. 129-130, doc. 98.

care refuzaseră sistematic să-și trimită copiii la școală. Cuantumul financiar al acestor fundații școlare se ridică, în unele enorii, la sume apreciabile (1000 de florini în Mintiu, 400 de florini în Șintereag sau 238 de florini în Beclean) sau, în cea mai mare parte a parohiilor, la valori modice, semn al greutateilor inerente începuturilor (34 de florini în Cociu, 32 de florini în Beudiu, 25 de florini în Șieu Odorhei, 19 florini în Mogoșeni, 18 florini în Florești, 10 florini în Nimigea de Jos, 5 florini în Nimigea de Sus, Prislop și Rusu de Jos, 2-3 florini în Mălin, Bretea, Agrișu de Sus și Agrișu de Jos)⁸².

Fundații școlare extrem de consistente întâlnim în marile sate românești din perimetrul fostei zone grănicerești nășăudene, situație pe care o regăsim, în anul 1866, și într-o serie de comunități bisericești din aria protopopiatului Budac: Monor, acolo unde credincioșii îmbunătățesc fondul școlar cu suma de 4000 de florini, „în bani gata” sau în titluri de împrumut public sau privat⁸³, Gledin, unde enoriașii donează 3500 de florini pe seama fondului școlar, exprimați, de asemenea, în lichidități și obligațiuni de stat sau private⁸⁴, Sântioana, unde fondul școlar este îmbunătățit de către credincioși cu suma de 2500 de florini, în monedă și obligațiuni de stat și private⁸⁵, sau în satul Ragla, unde credincioșii oferă o sumă de 1500 de florini pe seama fundației școlare, bani proveniți din venitul dreptului de crâșmărit și din capitalul titlurilor de împrumut public și privat⁸⁶.

Un caz cu totul particular poate fi întâlnit în parohia Budești din protopopiatul Cosău, acolo unde dascălul local George Pop pune bazele unei fundații școlare, donând, din „libera sa voință” câte 100 de florini (a treia parte din remunerația sa anuală de 300 de florini) în anii 1862, 1863 și 1864, obiectivul central al acestui demers caritabil fiind ridicarea unui nou edificiu școlar din material solid⁸⁷. O donație testamentară de 80 de florini, aparținând unui credincios, stă și la baza constituirii fundației școlare din comuna bisericească Orman⁸⁸.

O fundație școlară de 280 de florini exista, în anul 1857, și în parohia Iapa, din cuprinsul protopopiatului Sighet, al cărei venit, obținut prin împrumutul cu dobândă (nivelul maxim al dobânzii era de 6%) a unor sume de bani către credincioși, era utilizat pentru întreținerea edificiului școlar. Fundația era administrată de către curatorii bisericii, sub directa supraveghere a parohului, în calitate sa de director al școlii confesionale⁸⁹. O mică fundație școlară putea fi regăsită, în același an, în parohia Chiuzbaia, din protopopiatul Baia Sprie, capitalul ei ridicându-se la 20 de florini, fiind înființată prin donație testamentară de un enoriaș, în cursul anului 1838. Fundația era administrată de către magistratul orașului Baia Mare, capitalul acesteia, oferit drept împrumut credincioșilor, aducând o dobândă (*usura*) de 6% pe an, profit întrebuințat în scopul întreținerii

⁸² *Sionul Românesc*, nr. 8/1866, p. 99.

⁸³ Reteșan 1994, p. 241, doc. 232.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 241-242, doc. 233.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 243-244, doc. 235.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 245-246, doc. 237.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 109, doc. 75.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 248, doc. 241.

⁸⁹ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 165/1857, f. 1-2.

imobilului școlar⁹⁰. În privința fundațiilor școlare trebuie menționat și faptul că banii încasați cu ocazia instalării episcopului Ioan Alexi la Gherla în anul 1856, în cuantum de 72 de florini, s-au împrumutat cu dobândă pentru constituirea unui fond școlastic destinat școlii elementare din Gherla⁹¹.

Așa după cum am afirmat și în rândurile de mai sus, una dintre modalitățile prin care școlile confesionale au reușit să depășească greutățile materiale privind desfășurarea procesului de instrucție a tinerimii a fost cea legată de cedarea de către comunitățile de credincioși a obligațiunilor împrumutului de stat⁹² pe seama școlilor, donație colectivă prin care se puneau bazele unor fundații bănești cu destinație școlară. Documentele de arhivă ilustrează frecvent această practică financiară utilizată de credincioși în beneficiul școlii. Astfel, în 28 iulie 1863, enoriașii din parohia Bunești (Seplac), aparținând tractului Gherla, cedează pe seama școlii confesionale locale obligațiunile împrumutului de stat, în valoare de 2310 florini, cu destinația clară a înființării unei fundații școlare, din a cărei dobândă să se acopere o parte considerabilă a remunerației anuale dascălești⁹³. Obligațiuni ale împrumutului de stat donează pe seama școlii confesionale și comunitățile de credincioși din parohiile Pălatca, Cristolțu Mare și Muncel, cu valori de 1160, 970, respectiv 380 de florini⁹⁴. Mici titluri de stat oferă și enoriașii din parohia Cicârlău și filia sa Bârgău, arondate protopopiatului Seini, constituindu-se în acest mod fundații școlare cu un capital de 80 de florini⁹⁵.

Se întâmplă uneori ca enoriașii să împartă capitalul obligațiunilor de stat între biserică și școala confesională, precum în satul Fodora, acolo unde 820 de florini, în titluri de stat, vor fi oferite bisericii parohiale, iar 223 de florini, de asemenea în titluri de stat, vor fi acordați școlii locale, pentru înființarea fundației

⁹⁰ *Ibidem*, act 157/1857, f. 1-3.

⁹¹ *Ibidem*, act 642/1856, f. 1.

⁹² În anul 1854, atât pentru a face față greutăților ivite pe plan intern, determinate de inflația galopantă, cât și necesităților de ordin militar, reclamate de declanșarea Războiului Crimeii (1853-1856), factorii de decizie imperiali au hotărât inițierea unui împrumut de stat pe seama populației, în valoare de 450-500 milioane de florini. Acest împrumut național este lansat prin patenta imperială din 26 iunie 1854, iar modalitatea de subscriere la împrumut și de recuperare a sumelor subscrise este clarificată prin decretul din 5 iulie 1854. Subscrierile populației la obligațiunile de stat urmau să aibă loc în intervalul 20 iulie - 19 august 1854, ulterior perioada fiind prelungită, datorită apatiei populației față de titlurile de stat. Până în septembrie 1854, suma subscrisă de transilvăneni se ridică la valoarea de 13 milioane de florini, destul de puțin în condițiile în care la nivelul întregului imperiu se subscriseseră 200 milioane de florini. Pentru fiecare subscriere de 95 de florini, depunătorul primea un titlu de stat de 100 de florini, ceea ce fixa cuantumul dobânzii plătite de stat la 5% din valoarea sumei subscrise. Obligațiile sau titlurile de stat urmau să fie nominale, în sumă de 20, 50, 100, 500, 1000, 5000 și 10000 de florini. Dobânzile plătite de stat pentru aceste obligațiuni se achitau de două ori pe an, la 1 ianuarie și 1 iulie, în monedă de argint, socotindu-se 20 de florini convenționali pentru o marcă de Köln de argint fin sau în aur, echivalând o marcă de aur la 15,5 mărci de argint. Obligațiunile de stat puteau fi jucate la bursă sau se puteau vinde și cumpăra, dar la o valoare extrem de oscilantă. De exemplu, în anul 1854, obligațiunile de 100 de florini se vindeau la valori cuprinse între 96 și 103 florini, în timp ce în anul 1862, același tip de obligațiuni se vindea la valori cuprinse între 71 și 84 de florini. Unii credincioși vor dona aceste obligațiuni de stat pe seama bisericilor sau școlilor confesionale locale, punând astfel bazele unor fundații bănești (cf. Sofroni 1973, p. 417-428).

⁹³ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 339/1865, f. 4r.-v.

⁹⁴ Retegan 1994, p. 107-108, doc. 73-74 și 121.

⁹⁵ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 1931/1866, f. 1.

școlare⁹⁶. În unele situații, comunitățile de credincioși cedează școlii confesionale doar dobânda achitată de stat în contul acestor titluri de împrumut public, cu valori anuale de 40-80 de florini, așa cum se întâmplă în parohiile Sântejude, Tăușeni, Săcălaia, Sucutard, Zimbor, Coasta, Ghiolț, Măhal, Petrești, Băița, Bunești sau Bont, constituindu-se în acest mod mici fundații cu destinație școlară⁹⁷.

Nu doar obligațiunile împrumutului de stat erau donate în beneficiul școlii confesionale, ci și venitul cârciumăritului (crâșmăritului) celor trei luni de toamnă⁹⁸. Spre exemplu, în 29 aprilie 1858, credincioșii greco-catolici din Poienile Izei cedează venitul dreptului lor de cârciumărit în lunile de toamnă pentru ridicarea edificiului școlar de lemn și asigurarea remunerației învățătorului⁹⁹. De asemenea, în anul 1866, viceprotopopul tractului Sic, Ioan Filipan, scrie Ordinariatului diecezan că, în multe dintre parohiile districtului protopopesc supus jurisdicției sale, credincioșii au donat venitul dreptului de crâșmărit al lunilor de toamnă pe seama școlilor confesionale, pentru a servi la acoperirea plății dascălului¹⁰⁰. Venitul crâșmăritului, care se ridică în parohia Giulești la suma de 300 de florini anual, reprezintă principala modalitate de acoperire a remunerației dascălului local și de achitare a impozitelor aferente edificiului școlar și locuinței învățătorescilor¹⁰¹.

Starea materială a unor școli elementare putea fi ameliorată simțitor printr-o donație generoasă venită din partea autorităților imperiale, așa cum este și cazul celei din Feldru, din cuprinsul districtului vicarial Năsăud, care beneficiază, în anul 1859, de o donație de 200 de florini din partea guvernatorului Transilvaniei, Friederich von Liechtenstein¹⁰².

Lipsa fondurilor materiale suficiente și sustenabile pentru școlile confesionale românești i-a determinat pe unii dintre protopopi, în calitatea lor de inspectori școlari districtuali, să caute diverse soluții pentru susținerea materială a școlii. Un astfel de exemplu îl oferă viceprotopopul Becleanului, Gavril Pop, care îl invită pe episcopul Ioan Alexi la balul școlar prevăzut a avea loc în 1 ianuarie 1857, la Beclean. Beneficiile financiare ale balului urmau să fie donate școlii confesionale locale. Răspunsul episcopului Alexi la inițiativa protopopului este, de această dată, unul negativ: balul preconizat nu avea aprobarea Ordinariatului diecezan și era prevăzut în data unei sărbători mari (Sf. Vasile) și în „timpul oprit [...] spre

⁹⁶ Retegan 1994, p. 126, doc. 94.

⁹⁷ *Ibidem, passim*.

⁹⁸ Este vorba de cârciumăritul scurt sau cantoral, numit de contemporani și „bețiile de trei luni din Ardeal”, perioadă cuprinsă între sărbătoarea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril și Bobotează, când dreptul cârciumăritului aparținuse iobagilor, în timp ce dreptul cârciumăritului din celelalte luni ale anului fusese apanajul marilor proprietari de pământ. Existau și sate care beneficiau de dreptul cârciumăritului pe toată durata anului. Dreptul de cârciumărit, puțin disputat înainte de 1848, primește o mult mai mare importanță după revoluția pașoptistă, odată cu relativizarea moravurilor, cu extinderea alcoolismului, când veniturile cârciumăritului cresc de 8-10 ori, când se iscă nesfârșite procese între domnii de pământ ai aceluiași sat, care își împart între ei pe luni, pe săptămâni, pe zile și chiar pe ore dreptul de folosință a sa, când apar litigii între nobili și obștile sătești, între comunele administrative și parohii (cf. Retegan 1993, p. 166).

⁹⁹ Retegan 1994, p. 79-80, doc. 38.

¹⁰⁰ ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 2031/1866, f. 1.

¹⁰¹ Retegan 1994, p. 117, doc. 83.

¹⁰² ANRSJC, fond *Episcopia Greco-Catolică de Gherla*, act 1986/1859, f. 1.

confuziunea și scandalul popoarelor de alt rit și religie”. Drept consecință, viceprotopopul este dojenit pentru popularizarea balului în rândul clerului și credincioșilor tractului, chiar înainte de marea sărbătoare a Botezului Domnului¹⁰³. În scrisoarea sa de răspuns, viceprotopopul Gavril Pop va insista pe lângă episcop să aprobe desfășurarea balului din Beclean, rugându-l pe ierarh să țină cont de interesul școlii și de rușinea care se va abate asupra persoanei sale din nerespectarea cuvântului dat și revocarea invitațiilor împărțite în locurile mai îndepărtate. În pofida insistențelor sale, episcopul Ioan Alexi nu va autoriza organizarea acestui bal filantropic cu destinație școlară¹⁰⁴.

Ideea organizării unui bal caritabil în folosul școlii confesionale din Beclean este asumată și de noul viceprotopop tractual, Demetriu Graur, care, în scrisoarea sa, trimisă episcopului Alexi în 25 decembrie 1857, zugrăvește în culori sumbre starea acestei școlii elementare românești:

„Școala comunală greco-catolică din parohia Beclean de la înființarea ei sub antecesorii mei a fost și acuma este, în privința progresiunilor de dorit, într-o stare prea îndestulătoare, în care învățătorul Toma Hontilă, de 3 ani încoace, din răspuțeri, se silește a face cu învățaceii acestui popor sărac progrese mulțumitoare, însă poporul român din această comună, care stă mai tot numai din curialiști și servitorimea conților de aici de Bethlen, e într-o stare de tot miserabilă și demnă de compătimire [...] de aici vine, că școala aceasta e tare săracă și lipsită de toate mijloacele îmbunătățitoare stării ei, nici se poate vreun izvor curent deschide spre vindecarea neajunselor ei, deoarece în comună veniturile cele mai însemnate anuale sunt mai toate proprietatea posesorilor, afară de aceia, în comună locuiesc mestecați români, unguri, toți în număr însemnat, care pretind toți la veniturile ce mai rămân de domnii respectivi, și așa pentru săraca școală nu mai rămâne alta, decât că ea așteaptă ajutoriu din goala pungă a bietului popor sărac”.

În finalul misivei sale, viceprotopopul Graur solicită episcopului Alexi să dispună „ca în favoarea acestei școli sărace să se poată da un bal filantropic în 12 ianuarie 1858”, cu scopul constituirii unei fundații școlare. De această dată, episcopul Ioan Alexi se va lăsa înduplecat și va autoriza desfășurarea atât de doritului bal caritabil¹⁰⁵.

În finalul acestei secvențe de cercetare suntem în măsură să opinăm că marele câștig educațional al perioadei postpașoptiste îl reprezintă creșterea semnificativă a numărului de școli, în special elementare, care, dincolo de greutățile inerente începutului, implantează în ființa tinerimii rurale primii germeni ai instrucției: noțiuni esențiale de scris, citit, socotit, precum și rugăciuni și cântări bisericești. Aceste școli, aflate sub jurisdicția episcopilor români, care îi numeau pe dascăli și normau procesul de educație, prezentau diferențieri foarte mari în ceea ce privește aspectul edificiului școlar și înzestrarea lui, nivelul de pregătire și salarizare al învățătorilor, durata și calitatea procesului de învățământ. În satele de pe teritoriul fostelor regimente de graniță românești, în marile comune românești de pe Pământul Regesc și în importantele aglomerări urbane și rurale din comitate,

---

¹⁰³ *Ibidem*, act 43/1857, f. 1-3.

¹⁰⁴ *Ibidem*, act 71/1857, f. 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*, act 2746/1857, f. 1-3.

există școli care satisfac nevoile lumii moderne: construcții școlare trainice, cu unul sau mai mulți învățători, absolvenți de preparandie și remunerați pe măsura pregătirii și eforturilor lor. Dimpotrivă, în cazul micilor comunități rurale de 40-60 de fumuri, din zonele sărace de dealuri, școala este departe de exigențele secolului al XIX-lea: uneori funcționează într-o modestă casă închiriată, o locuință țărănească oarecare, cu pereții din nuiele lipite cu lut, întunecoasă, acoperită cu paie sau șindrila, cu mobilier sărăcăcios și prost încălzită pe timp de iarnă. Uneori, casa parohială sau cantorală pune la dispoziția școlii confesionale una din cele două încăperi ale ei, mai ales în cazul foarte frecvent în care cantorul local deține și funcția de învățător al comunității.

Cu toate că marea majoritate a acestor școli primare confesionale rămân instituții fragile, multe din ele fără local propriu sau cu clădire închiriată, cu surse de venit insuficiente, fără un învățător calificat, absolvent de preparandie, cu o frecvență școlară redusă la 30% din numărul copiilor cu vârsta între 6 și 12 ani, cu o durată a ciclului școlar limitată, de multe ori, la lunile de iarnă și cu o instrucție sumară, saltul școlar din primele decenii de după revoluție va fi menținut și dus mai departe.

School Buildings, Properties and Endowments in the Greek-Catholic Diocese of Gherla in the Middle of the 19th Century (1856-1868)

(Abstract)

This study aims to illustrate the condition of a Romanian elementary school in the Greek-Catholic Diocese of Gherla during its first two decades, based on archival documents. The study starts with an overview of the structure of the confessional elementary school in Romania, investigating the legal framework regulating the education system. The main part of the study is dedicated to the material concerns of Romanian confessional elementary schools, such as the state of the school buildings, the teaching materials, and the funding sources supporting the educational system. Most of the school buildings were modest, built from wood or clay wattle, but there was an overall movement towards endowing schools with land for buildings in the Greek-Catholic communities this study is concerned with, and the entire community was directly involved in either building new schools or facilitating the rental of spaces that would be transformed into schools. Although community efforts were also consistent in relation to endowing the schools with adequate furniture and teaching materials, most of the school buildings were far from the standards typical of the 19th century. The most difficult burden on communities was identifying funding sources for the education system. Some of the strategies used included selling products grown on school land, developing school Foundations, gathering donations, and income from local businesses. Many of the schools remained unstable institutions, without a dedicated building, functioning in a rented space not designed for educational purposes, with limited income and without qualified personnel. They also had modest attendance rates of less than 50% by children aged 6 to 12, with the education process limited, most of the time, to winter. However, even under such conditions, there was a certain progress in the education system which began after the revolution and continued throughout the second half of the 19th century.

Abrevieri bibliografice

Albu 1971

- Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971.

- Andrei 2004 - Mirela Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare dualiste asupra eparhiei greco-catolice de Gherla 1867-1918*, în RB, XVIII, 2004, p. 305-313.
- ANRSJC - Arhivele Naționale ale României. Serviciul Județean Cluj.
Bocșan, Leu 2002 - Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002.
- Bojor 2002 - Victor Bojor, *Episcopii diecezei greco-catolice de Gherla, acum Cluj-Gherla*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2002.
- Brusanowski 2010 - Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918: între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. I, Cluj-Napoca, 2010.
- Dan 2012 - Aurelia Dan, *Școlile grănicerești născădune (1851-1918)*, Cluj-Napoca, 2012.
- Ghibu 1915 - Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915.
- Lazăr 2002 - Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Retegan 1993 - Simion Retegan, *Parohii, biserici și preoți din protopopiatul greco-catolic al Bistriței la mijlocul secolului al XIX-lea*, în RB, VII, 1993, p. 163-177.
- Retegan 1994 - Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Cluj-Napoca, 1994.
- Retegan 2004 - Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Cluj-Napoca, 2004.
- Sima 1915 - G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915.
- Sofroni 1973 - Rodica Sofroni, *Cu privire la împrumutul de stat din 1854 ca formă de exploatare a maselor*, în AILAC, XVI, 1973, p. 521-528.
- Sularea 2008 - Daniel Sularea, *Școală și societate: învățământul elementar confesional în Episcopia greco-catolică de Gherla (1867-1918)*, vol. I, Cluj-Napoca, 2008.
- Vancea 2003 - Ioan Vancea, *Pastorale și circulare (1865-1869)*, Cluj-Napoca, 2003.
- Vulea 2004 - Camelia Elena Vulea, *Învățământul elementar din vicariatul greco-catolic al Hațegului și impactul legislației școlare dualiste (1868-1900). Problema localurilor școlare*, în RB, XVIII, 2004, p. 315-323.
- Zamfir 2009 - Florin Zamfir, *Școala și societatea românească din comitatul Timiș, între anii 1867-1900*, Timișoara, 2009.

Cuvinte-cheie: Dioceza Gherla, școală confesională, edificiu școlar, mijloace didactice, surse de finanțare.

Keywords: Gherla Diocese, confessional school, school building, didactic means, funding sources.

LISTA ABREVIERILOR

- AAR-SI** - Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
- AAust** - Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien.
- AB** - Altarul Banatului. Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului. Timișoara.
- ActaArchCarp** - Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
- ActaArchHung** - Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
- ActaMN** - Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca.
- ActaMP** - Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
- ActaPal** - Acta Paleobotanica. Polish Academy of Sciences. Krakow.
- AÉ** - Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
- AHA** - Acta Historiae Artium. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AIIC(N)** - Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”. Cluj-Napoca.
- AIAC** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).
- AIIAI/AIIX** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
- AISC** - Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
- AJA** - American Journal of Archaeology. New York.
- AJPA** - American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
- Almanahul graficeii române** - Almanahul graficeii române. Craiova.
- Aluta** - Aluta. (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
- AnB** - Analele Banatului (serie nouă). Timișoara.
- Angustia** - Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
- Antaeus** - Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
- AnthAnzeiger** - Anthropologischen Anzeiger. Journal of Biological and Clinical Anthropology.
- Antiquity** - Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
- AnUB-LLS** - Analele Universității din București - Limba și literatura străină. Universitatea din București.
- AO** - Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).

AP	- Annales de Paléontologie. L'Association paléontologique française.
APR	- Acta Palaeontologica Romaniae. Romanian Society of Paleontologists. Bucharest.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
Archaeometry	- Archaeometry. Research Laboratory for Archaeology & the History of Art. Oxford.
ArchMühely	- Archeometriai Mühely. Budapest.
Arheologia	- Arheologia. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzei pri Bulgarskata Akademija na Naukite. Sofia.
ArkhSb	- Arkheologičeskij sbornik. Muzey Ermitazh. Moskva.
AS	- American Studies. Mid-America American Studies Association. Cambridge (USA).
ASS	- Asian Social Science. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
ASUAIC-L	- Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă). Secțiunea IIIe. Lingvistică. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
AT	- Ars Transilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca
ATS	- Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
AUASH	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUASP	- Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUCSI	- Analele Universității din Craiova. Seria Istorie. Universitatea din Craiova.
Australiada	- Australiada: A Russian Chronicle. New South Wales. Woy Woy (Australia).
AUVT	- Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire. Universitatea Valahia din Târgoviște.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BA	- Biblioteca de arheologie. București.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Reșița.
Balcanica	- Balcanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques. Belgrad.
BAMNH	- Bulletin of the American Museum of Natural History. American Museum of Natural History. New York.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice / Buletinul Comisiei Monumentelor istorice. București.

BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
BF	- Bosporskij fenomen. Gosudarstvennyj Ermitazh Sankt-Peterburg.
BGSG	- Bulletin of the Geological Society of Greece. Geological Society of Greece. Patras.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara.
BI	- Bosporskie issledovanija. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija, Nacional'na akademija nauk Ukraini. Simferopol, Kerch.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
BMAntiq	- Bibliotheca Memoriae Antiquitatis. Piatra Neamț.
BMN	- Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
BospCht	- Bosporskie chtenija. Bospor Kimmerijskij i varvarskij mir v period antichnosti i srednevekov'ja. Militaria. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Simferopol, Kerch.
Das Börsenblatt	- Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel-Frankfurter Ausgabe. Börsenverein des Deutschen Buchhandels. Frankfurt pe Main.
Br J Ind Med	- British Journal of Industrial Medicine. London.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
București	- București. Materiale de istorie și muzeografie. București.
Bucureștii vechi	- Bucureștii vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice. București.
BUS	- Birka Untersuchungen und Studien. Stockholm.
CA	- Current Anthropology. University of Chicago.
Caietele ASER	- Caietele ASER. Asociația de Științe Etnologice din România. București.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCJ	- Chemistry Central Journal. London.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Oradea.
Cetatea Bihariei	- Cetatea Bihariei. Institutul de Istorie și Teorie Militară din București, Secția Teritorială Oradea.
CIRIR	- Cercetări istorice. Revistă de istorie românească. Iași.
CL	- Cercetări literare. Universitatea București.
Codrul Cosminului	- Codrul Cosminului, seria nouă. Analele Științifice de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.
ComȘtMediaș	- Comunicări Științifice. Mediaș.
ConspNum	- Conspicte numismatice. Chișinău.

Conviețuirea-Együttélés	- Conviețuirea-Együttélés. Catedra de limbă și literatura română a Institutului Pedagogic „Juhász Gyula”, Szeged.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
CPF	- Cahiers des Portes de Fer. Beograd.
CretaceousRes	- Cretaceous Research. Elsevier.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
CRP	- Comptes Rendus Palevol. Comptes Rendus de l'Académie des Sciences France.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolice din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Dări de seamă	- Dări de seamă ale ședințelor. Paleontologie. Institutul Geologic al României. București.
DB	- Drevnosti Bospora. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.
De Antiquitate	- De Antiquitate. Asociația Virtus Antiqua. Cluj-Napoca.
DFS	- Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu.
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drevnosti Altaja	- Drevnosti Altaja. Gorno-Altajskij gosudarstvennyj universitet. Gorno-Altajsk (Republika Altaj).
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
EVNE	- Etnokul'turnoe vzaimodeystvie narodov Evrazii. Institut Arheologii i Etnografii Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Novosibirsk.
FK	- Földtani közlöny. Magyarhoni földtani tarsulat folyóirata. Budapest.
FU	- Finno-Ugrika. Institut Istории imeni Sh. Mardzhani. Akademiya Nauk Tatarstana. Kasan'.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
Geo-Eco-Marina	- Geo-Eco-Marina. Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Geologie și Geoecologie Marină. București.
Glasnik	- Glasnik Srpskog arheološkog društva. Journal of the Serbian Archaeological Society. Beograd.
Glasul Bisericii	- Glasul Bisericii. Mitropolia Munteniei și Dobrogei. București.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.
GR	- Gondwana Research. International Association for Gondwana Research, Journal Center, China University of Geosciences. Beijing.
HistArchaeol	- Historical Archaeology. Society for Historical Archaeology.
HistMet	- Historical Metallurgy, The Historical Metallurgy Society.

- HJ** - The Historical Journal. University of Cambridge (UK).
- HSCE** - History & Society in Central Europe. István Hajnal Society of Historians. Medium Ævum Quotidianum Society. Budapest. Krems.
- IJAM** - International Journal of Arts Management. École des Hautes Études Commerciales (HEC) in Montreal.
- IJO** - International Journal of Osteoarchaeology. United States.
- IPH** - Inventaria Præhistorica Hungarie. Budapest.
- Istros** - Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JACerS** - Journal of the American Ceramic Society. The American Ceramic Society, Ohio.
- JAS** - Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
- JFA** - Journal of Field Archaeology. Boston University.
- JLS** - Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
- JMH** - Journal of Modern History. University of Chicago.
- JOB** - Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. Institut für Byzantinistik und Neogræzistik der Universität Wien.
- JPSP** - Journal of Personality and Social Psychology. American Psychological Association. Washington DC.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
- JSP** - Journal of Systematic Palaeontology. British Natural History Museum. London.
- JSSR** - Journal for the Scientific Study of Religion. The Society for the Scientific Study of Religion. South-Carolina.
- JVP** - Journal of Vertebrate Paleontology. Society of Vertebrate Paleontology (SVP) in partnership with the Taylor & Francis Group. Abingdon, Oxfordshire (UK).
- Közlemények** - Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.
- Le Glob** - Le Globe. Revue genevoise de géographie. Paris.
- LSJ** - Life Science Journal. Acta Zhengzhou University. Zhengzhou (China).
- LȘ** - Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
- MA** - Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului. Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991). A continuat *Revista Teologică*, (1907-1947) și este continuată de aceeași revistă.
- Marisia** - Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
- Marmatia** - Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie. Baia Mare.
- Materiale** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- MBGAEU** - Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.

ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MEJSR	- Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MIA	- Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
MJSS	- Mediterranean Journal of Social Sciences. Mediterranean Center of Social and Educational Research. Rome.
Monumente Istorice	- Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
Monumente și muzee	- Monumente și muzee. Buletinul Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice. București.
MPG	- Marine and Petroleum Geology. Elsevier.
MSIAR	- Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române, seria a II-a. Academia Română. București.
MTE	- Magyar Történelmi Eletrajzok. Budapest.
Naturwissenschaften	- Naturwissenschaften. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg.
OlteniaȘtNat	- Oltenia. Studii și Comunicări. Științele Naturii. Muzeul Olteniei. Craiova.
ÓL	- Ósrégészeti Levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PAPS	- Proceedings of the American Philosophical Society. American Philosophical Society. Philadelphia.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PAT	- Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Cluj-Napoca.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PLOS ONE	- PLOS ONE. International, peer-reviewed, open-access, online publication.
PM	- Publics et musées. Association Publics et Musées - PUL (Presses universitaires de Lyon). Lyon.
PNAUSA	- Proceedings of the National Academy of the United States of America. National Academy of the United States of America.
Pogrebal'nyj obrjad	- Pogrebal'nyj obrjad rannih kochevnikov Evrazii. Juzhnyj nauchnyj centr Rossijskoj Akademii nauk. Rostov-na-Donu.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
PPP	- Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences. Elsevier.
ProblemyArh	- Problemy arheologii, jetnografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Institut arheologii i jetnografii Rossijskoj Akademii nauk. Novosibirsk.

Programm Mühlbach	- Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeş).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QG	- Quaternary Geochronology. The International Research and Review Journal on Advances in Quaternary Dating Techniques.
QSA	- Quaderni di Studi Arabi. Istituto per l'Oriente C. A. Nallino. Roma.
Quartär	- Quartär. International Yearbook for Ice Age and Stone Age Research.
RA	- Revista Arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche. Chișinău.
RArhiv	- Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
Radiocarbon	- Radiocarbon. University of Arizona. Department of Geosciences.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
REF	- Revista de etnografie și folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
RESEE	- Revue des études sud-est européennes. Academia Română. București.
RHMC	- Revue d'histoire moderne et contemporaine. Société d'histoire moderne et contemporaine. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RJP	- Romanian Journal of Paleontology. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RJS	- Romanian Journal of Stratigraphy. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RM	- Revista Muzeelor. București.
RMMG	- Revista Muzeul Mineralogic-Geologic, al Universității din Cluj la Timișoara. Sibiu.
RMM-M	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzeu. București.
RP	- Revista de Pedagogie. Institutul de Științe ale Educației. București.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RT	- Revista Teologică. Sibiu.
SA	- Sovetskaya arkheologiya. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.

SAO	- Studia et Acta Orientalia. Société des Sciences Historiques et Philologiques de la RPR., Section d'Etudes Orientales. Bucarest.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
Sargetia Naturae	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCE	- Studii și comunicări de etnologie. Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
SCCI	- Studii, conferințe și comunicări istorice. Sibiu.
SCIA	- Studii și cercetări de istoria artei. Academia Română. București.
SciAm	- Scientific American. New York.
SCGG	- Studii și Cercetări. Geologie-Geografie. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SGJ	- Soobshhenija Gosudarstvennogo Jermitazha. Gosudarstvennyj Jermitazh. Leningrad.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București.
SP	- Studii de Preistorie. București.
SPACA	- Stratum Plus: Archaeology and Cultural Anthropology. Superior Council on Science and Technical Development of Moldavian Academy of Sciences. Saint Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest.
SPPF	- Società Preistoria Protostoria Friuli-V.G. Trieste.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
Stâna	- Stâna. Sibiu.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
StRI	- Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
StudiaUBBG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Geographia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGM	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Mineralogia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
SUPMPh	- Studia Universitatis Petru Maior. Philologia. Târgu-Mureș.
SV	- Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Hermannstadt (Sibiu).

SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
TEA	- TEA. The European Archaeologist.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
TESG	- Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Royal Dutch Geographical Society. Oxford (UK), Malden (USA).
Thracο-Dacica	- Thracο-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Transsylvania Nostra	- Transsylvania Nostra. Fundația Transsylvania Nostra. Cluj-Napoca.
Trudy nauchnogo	- Trudy nauchnogo Karel'skogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. Karel'skiy tsentr Rossiyskoy akademii Nauk. Moskva.
TT	- Történeti Tár. Akadémia történelmi bizottságának. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.
Ungarische Revue	- Ungarische Revue, Herausg. von P. Hunfalvy. Budapest.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik arkheologii	- Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii. Institute problem osvoyeniya Severa Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoj akademii nauk. Tyumen.
Vestnik Novosibirskogo	- Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Istoriya, filologiya. Novosibirskij gosudarstvennyj universitet. Novosibirsk.
VLC	- Victorian Literature and Culture. Cambridge University Press. Cambridge (UK).
VPUI	- Vestnik permskogo universiteta. Istoriya. Permskiy Gosudarstvennyi Universitet. Perm'.
VR	- Victorian Review. Victorian Studies Association of Western Canada. Toronto.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
WorldArch	- World Archaeology. London.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Yearb. Phys. Anthropol.	- Yearbook of Physical Anthropology. New York.
Yezhegodnik gubernskogo	- Yezhegodnik gubernskogo muzeya Tobol'ska. Tobol'sk Khistori Muzeum. Tobol'sk.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.
ZooKeys	- ZooKeys. Sofia.